

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KORONAVİRUS PANDEMİYASININ ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ
BEYNƏLXALQ TİCARƏT STRATEGİYASINA VƏ REGIONAL
İQTİSADI SİYASƏTİNƏ TƏSİRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Yusifli Günay Sənan

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ _____ ” _____ **2022-ci il**

KORONAVİRUS PANDEMİYASININ ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ
BEYNƏLXALQ TİCARƏT STRATEGİYASINA VƏ REGIONAL
İQTİSADI SİYASƏTİNƏ TƏSİRİ

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401-Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq ticarət

Qrup: 836

Magistrant:
Yusifli Günay Sənan qızı
_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kamalə Akif qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.d., prof. Quliyev
Müşfiq Yelmar oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
oğlu
_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Günay Yusifli Sənan qızı and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyasının Çin xalq respublikasının beynəlxalq ticarət strategiyasına və regional iqtisadi siyasətinə təsiri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“KORONAVİRUS PANDEMİYASININ ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ BEYNƏLXALQ TİCARƏT STRATEGİYASINA VƏ REGIONAL İQTİSADI SİYASƏTİNƏ TƏSİRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Koronavirus pandemiyasının Çin Xalq Respublikasının beynəlxalq ticarət strategiyasına və regional iqtisadi siyasətinə təsiri, Covid-19-un digər pandemiyalardan fərqlərini göstərmək və pandemiya nəzarəti kontekstində alınan iqtisadi təsir və maliyyə tədbirlərini qiymətləndirmək, dünyanın iqtisadiyyatına bu problemə təsirlərinin araşdırılması və Çinin xarici iqtisadi strategiyasının tədqiqi mövzunun aktuallığından xəbər verir.

Tədqiqatın məqsədi: Koronavirus pandemiyasının Çin Xalq Respublikasının beynəlxalq ticarət strategiyasına və regional iqtisadi siyasətinə təsiri üsullarını araşdırmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya tədqiqatında analiz fəaliyyətində statistik təhlil, induksiya və deduksiya, müqayisə, müşahidə, elmi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın əsas informasiya bazasını pandemiya şəraitində Çin iqtisadiyyatının tədqiqinə həsr olunan beynəlxalq elmi nəşrlər, elmi və praktik konfransların materialları, statistik icmallar və eləcə də Azərbaycan tədqiqatçılarının elmi tədqiqatlarının nəşr olunan əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyətləri: Tədqiqatla bağlı ana dilimizdə mövcud kitabların azlığıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Koronavirus pandemiyasının regional iqtisadi siyasətdə meydana çıxardığı rəqəmsallaşmanın gələcək iqtisadi inkişafa təkan verməsi, epidemiyadan zərər çəkmiş kiçik və orta sahibkarlığın iflasının qarşısını almaq və daxili istehlak bazarını canlandırmaq üçün dəstəkləyici tədbirlərin görülməsi, qlobal pandemiyanın Çin Xalq Respublikasının beynəlxalq ticarət strategiyasında geriləmələrə, bilinçə düşmələrinə səbəb olması, Çin Xalq Respublikasının pragmatik metodların və adaptiv rejimlərin yaratdığı kritik vəziyyəti dəyişdirməsi və yoluxucu dövrdə iqtisadi artımı təmin etməsi tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələrini əks etdirir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Dissertasiya işində verilən təklif və tövsiyələrin həyata keçirilməsi nəticəsində, struktur islahatlarını dərinləşdirib, elmi-texnoloji innovasiyalar və rəqəmsal transformasiya vasitəsilə yeni artıma təkan verməklə, koronavirus pandemiyasının yaratdığı böhranı fürsətə çevirmək olar. Tədqiqat işinin başlıca müddəələrindən koronavirus pandemiyasına dair iqtisadi strateji tədbirlərin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər.

Bununla belə mövzudan bakalavrlar, magistrilər və bu sahəyə maraqlanan digər şəxslər faydalana bilər.

Açar sözlər: Koronavirus (COVID – 19), Çin Xalq Respublikası, ticarət strategiyası, regional siyasət, iqtisadi inkişaf

“CORONAVIRUS PANDEMIC IMPACT ON THE INTERNATIONAL TRADE STRATEGY AND REGIONAL ECONOMIC POLICY OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA”

SUMMARY

The actuality of the subject: To address impacts of Coronavirus pandemic on the international trade strategy and regional economic policy of the People's Republic of China, to show difference of Covid-19 pandemic from other pandemics and evaluate the effect on the economy and the financial measures in terms of pandemic view, as well as research of impacts of the problem to the world economy and importance of China foreign economic strategy research.

Purpose and tasks of the research: Investigating methods of impact of Coronavirus pandemic on the international trade strategy and regional economic policy of the People's Republic of China.

Used research methods: Statistical analysis in the survey activity, induction and deduction, comparison, observation, methods of scientific generalization.

The information base of the research: The reference of the main data used in this thesis is the international scientific publications on the research of the China economy in terms of pandemic, materials of research-to-practice conferences, statistical surveys as well as scientific analyses of Azerbaijan researchers published in related scientific editions.

Restrictions of research: Lack of scientific editions and sources related to the thesis subject published in the Azerbaijani language.

The novelty and practical results of investigation: Impetus of digitalization, caused as a result of the Coronavirus pandemic in the regional economic policy to the future economic development, prevention of bankruptcy of small and middle entrepreneurship affected with the epidemics and taking supportive measures to revive internal consumer market, the global pandemic being a cause of downfall and retrogression, of the international trade strategy of China, change of the critical situation caused with the pragmatic methods and adaptive regime and securing of economic growth during the epidemic period.

Scientific-practical significance of results: As a result of implementation of recommendations suggested in this thesis with deepening the structural reforms and by means of scientific and technological innovations and pushing the growth with digital transformation it is possible to turn the crisis, caused with Coronavirus pandemic, into opportunity. Main provisions of this thesis can be used in preparation and implementation of economic and strategic measures related to Coronavirus pandemic.

Thus, this material can be useful for bachelors, post graduate students and those interested in this area.

Keywords: Coronavirus (COVID – 19), People's Republic of China, trade strategy, regional policy, economic development

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respubikası
ÇXR	Çin Xalq Respublikası
IDC	International Data Company
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
APEC	Asia-Pacific Economic Cooperation
RCEP	Regional Comprehensive Economic Partnership
FOCAC	The Forum on China-Africa Cooperation

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. DÜNYA İQTİSADİYYATININ QLOBALLAŞMASI ŞƏRAİTİNDƏ ÇXR-NİN İQTİSADİ STRATEGİYASI.....	12
1.1. Çinin dünya iqtisadiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin parametrləri: konseptual əsaslandırma	12
1.2. ÇXR-in iqtisadi modeli, daxili və xarici inkişaf amilləri.....	17
1.3. Çinin qlobal və regional inteqrasiya proseslərində iştirakı.....	22
II FƏSİL. PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ ÇİNİN DÜNYA İQTİSADİYYATINDA MÖVQEYİNİN VƏ TƏSİR MEYLLƏRİNİN TƏHLİLİ.....	28
2.1. Pandemiya dövründə Çinin xarici ticarət siyasətinin təmayülləri	28
2.2. Çinin dünya kapital hərəkətində iştirakı və ölkə iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi	36
2.3. Çinin beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığı: əsas tendensiyalar və perspektivlər	41
III FƏSİL. POST- COVID DÖVRÜ ÜÇÜN ÇXR - İN YENİ STRATEGİYASI: ÇİN İQTİSADİYYATININ HƏLLEDİCİ İNKİŞAF MEYLLƏRİ.....	51
3.1. ABŞ və Çin ticarət konfliktinin fonunda pandemiya böhranının nəticələrinin aradan qaldırılması.....	51
3.2. ÇXR-ın “Bir kəmərlər bir yol layihəsi”	56
3.3. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası kontekstində Çinin xarici iqtisadi strategiyasının perspektivləri	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	666
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69
Cədvəllərin siyahısı	722
Qrafiklərin siyahısı	722
Sxemlərin siyahısı	722

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir mərhələdə qlobal pandemiyanın iqtisadi və sosial inkişaf proseslərinə təsirinin öyrənilməsi dünya iqtisadiyyatının ən aktual problemlərindən birini təşkil edir. Məlum olduğu kimi, 2019-cu ilin sonunda Çinin Uhan şəhərində başlayan və dünyaya yayılan Kovid-19 epidemiyası, 2020-ci ilin sona çatmasına baxmayaraq gündəlik həyatın bütün sahələrinə, xüsusən də səhiyyə və iqtisadiyyata mənfi təsir göstərməyə davam edir.

Kovid-19, XXI əsrin digər epidemiyalarından iki cəhətdən fərqlənir:

Birincisi, epidemiyanın daha geniş coğrafi əraziyə (Çinin demək olar ki, bütün regionlarına) yayılmasıdır. Epidemiyaya bütün dünyaya çox qısa müddətdə təsir etməyə başlamış və buna görə gündəlik həyat kəskin şəkildə məhdudlaşdırılmışdır.

İkincisi, iqtisadiyyatın qloballaşması və tədarük zəncirləri olan ölkələrin bir-birinə bağlı ticarət əlaqələri nəticəsində yaranan epidemiyanın iqtisadi təsiri də qlobal bir səviyyəyə çatmışdır. Bir-birinin ardınca yaşanmış bütün mənfi hallar iqtisadiyyatın belə bir prosesə hazır olmadığını göstərir.

Koronavirus pandemiyasının Çin xalq respublikasının beynəlxalq ticarət strategiyasına və regional iqtisadi siyasətinə təsiri, Kovid-19-un digər pandemiyalardan fərqlərini göstərmək və pandemiya nəzarəti kontekstində alınan iqtisadi təsir və maliyyə tədbirlərini qiymətləndirmək, dünyanın iqtisadiyyatına təsirlərinin araşdırılması və Çinin xarici iqtisadi strategiyasının tədqiqi mövzunun aktuallığından xəbər verir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Koronavirus pandemiyasının Çin xalq respublikasının beynəlxalq ticarət strategiyasına və regional iqtisadi siyasətinə təsiri müxtəlif yerli və xarici yazıçıların elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır. Azərbaycanda sırf bu mövzuya dair yazılmış əsərlər azlıq təşkil edir. Mövzuyla bağlı müxtəlif məqalələr, tezislər çap edilmişdir. Bunlara Muradov E.K., Cəfərli S.A., Ağayev A.A., Mahmudov R.Ə., Əliyarov Ü.E., və başqalarını nümunə göstərmək olar.

Bu mövzuya dair Türk, Rus və İngilis müəlliflərinin müxtəlif əsərləri çap edilmişdir. Bunlara Pierr L.K., Cacker U.L., Mickson U.N., Kerr İ.O., Ergündüz

H.A., Sevgin K.L., Orhan C.S., Asmalı L.B., Морозов Г.И., Овчинников Н.А. və başqalarını misal göstərə bilərik. Bütün bu yazıçıların əsərləri tədqiqatın aparılmasını olduqca asanlaşdırır.

Tədqiqat zamanı 2019, 2020, 2021 - ci illərin internet resursları da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakılardır:

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində ÇXR-nın iqtisadi strategiyasını müəyyənləşdirmək;

Pandemiya dövründə Çinin dünya iqtisadiyyatında mövqeyinin və təsir meyllərinin təhlilini aparmaq;

Post- kovid dövrü üçün ÇXR yeni strategiyası: Çin iqtisadiyyatının həlledici inkişaf meyllərini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

ÇXR-in iqtisadi modeli, daxili və xarici inkişaf amillərini araşdırmaq;

Çinin qlobal və regional inteqrasiya proseslərində iştirakını araşdırmaq;

Pandemiya dövründə Çinin xarici ticarət siyasətinin təmayüllərini müəyyənləşdirmək;

Çinin dünya kapital hərəkətində iştirakı və ölkə iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələsini araşdırmaq;

Çinin beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığı: əsas tendensiyalar və perspektivləri araşdırmaq;

ABŞ və Çin ticarət konfliktini fonunda pandemiya böhranının nəticələrinin aradan qaldırılması məsələsini araşdırmaq;

Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası kontekstində Çinin xarici iqtisadi strategiyasının perspektivlərini araşdırmaq.

Tədqiqatın obyektini və predmetini: Tədqiqatın obyektini Çinin beynəlxalq və regional iqtisadi strategiyası, predmetini isə mövzunun adından da görüldüyü kimi, “Koronavirus” pandemiyasının Çin Xalq Respublikasının beynəlxalq ticarət strategiyasına və regional iqtisadi siyasətinə təsirini və onun əsas meyllərini müəyyənləşdirmək təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işi bir neçə metodlardan istifadə edilərək tədqiq ediləcəkdir, bunlardan birincisi analiz və sintez metodudur.

Analiz metodu tədqiqat işlərində geniş formada istifadə olunan metodlardandır. Tədqiqat işində analiz metodu, Koronavirus pandemiyasının Çin xalq respublikasının beynəlxalq ticarət strategiyasına və regional iqtisadi siyasətinə təsirini konkret şəkildə öyrənmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Analiz metodu, obyektin tərkib hissələrinə ayrılması prosesinə əsaslanan bir metoddur. Tədqiq edilən obyekt fikrən hissələrə bölünür, yəni onun hansı hissələrdən təşkil olunduğu, onun xüsusiyyət və əlamətləri izah edilir.

Sintez analiz nəticəsində əldə edilmiş hissələrin bir tamlıqda birləşdirilməsidir. Sintezin tətbiq edilməsi nəticəsində analizin istifadə edilməsi ilə alınmış biliklərin vahid sistemə birləşdirilməsi baş verir. Elmi yaradıcılıqda analiz və sintez metodları bir-biri ilə üzvi surətdə bağlıdır və araşdırılan obyektin xüsusiyyətlərindən və araşdırma məqsədindən asılı olaraq müxtəlif formaları qəbul edə bilər. Bu baxımdan tədqiqat işində Koronavirus pandemiyasının Çin xalq respublikasının beynəlxalq ticarət strategiyasına və regional iqtisadi siyasətinə təsiri analiz edilərək cədvəl və qrafiklərlə əks etdirilmişdir.

İstifadə etdiyimiz digər metod isə müqayisə metodudur. Bu metod Kovid-19 pandemiyasının Çin xalq respublikası və digər ölkələrdə səbəb olduğu hadisələr arasındakı oxşarlıqları və fərqləri müəyyən etməyə imkan verir.

İstifadə etdiyimiz digər bir metod isə induksiya və deduksiya metodlarıdır. İnduksiya - nəticə, “xüsusidən” “ümumiyyə” doğru mühakimədir. Faktlardan bəzi ümumi fərziyyələrin çıxarılmasıdır. Deduksiya metodu mühakimə prosesində ümumi müddəalardan xüsusi nəticənin alınmasına əsaslanır. Belə ki, tədqiqat işində bu metoddan Kovid-19 pandemiyasının dünya ölkələrinin ticarət strategiyasına və regional iqtisadi siyasətinə təsirlərinin xüsusi olaraq araşdırılmasından sonra ümumi bir nəticəyə gəlinməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın əsas informasiya bazası aşağıdakılardır:

Pandemiya şəraitində Çin iqtisadiyyatının tədqiqinə həsr olunan beynəlxalq

elmi nəşrlər,

Azərbaycan tədqiqatçılarının elmi tədqiqatlarının nəşr olunan əsərləri;

Elmi və praktik konfransların materialları;

Statistik icmallar.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatla bağlı ana dilimizdə mövcud kitabların azlığıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Kovid-19 pandemiyasının regional iqtisadi siyasətdə meydana çıxardığı rəqəmsallaşmanın gələcək iqtisadi inkişafa təkan verməsi, epidemiyadan zərər çəkmiş kiçik və orta sahibkarlığın iflasının qarşısını almaq və daxili istehlak bazarını canlandırmaq üçün dəstəkləyici tədbirlərin görülməsi, qlobal pandemiyanın Çin xalq respublikasının beynəlxalq ticarət strategiyasında geriləmələrə, bilinçə düşmələrinə səbəb olması, Çin xalq respublikasının pragmatik metodların və adaptiv rejimlərin yaratdığı kritik vəziyyəti dəyişdirməsi və yoluxucu dövrdə iqtisadi artımı təmin etməsi tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələrini əks etdirir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya işində verilən təklif və tövsiyələrin həyat keçirilməsi nəticəsində, struktur islahatlarını dərinləşdirib, elmi-texnoloji innovasiyalar və rəqəmsal transformasiya vasitəsilə yeni artıma təkan verməklə, Kovid-19 pandemiyasının yaratdığı böhranı fürsətə çevirmək olar.

Tədqiqat işinin başlıca müddəalarından Kovid-19 pandemiyasına dair iqtisadi strateji tədbirlərin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər.

Bununla belə mövzudan bakalavrlar, magistrilər və bu sahəylə maraqlanan digər şəxslər faydalana bilər.

I FƏSİL. DÜNYA İQTİSADİYYATININ QLOBALLAŞMASI ŞƏRAİTİNDƏ ÇXR-NİN İQTİSADİ STRATEGİYASI

1.1. Çinin dünya iqtisadiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin parametrləri:

konseptual əsaslandırma

Son illərdə iqtisadi inkişafı ilə dünyanın diqqətini çəkən Çin, keçən əsrdə kölgədə qalmasına baxmayaraq tarixin demək olar ki, bütün dövrlərində əhəmiyyətli bir mərkəz olmuşdur. Zəngin tarixi, misilsiz sivilizasiya quruluşu və böyük əhalisi ilə Çin tarixin hər dövründə əlamətdar bir yer olmuşdur (Perihan U.K., 2018: s. 77).

XVIII əsrin sonlarında dünyanın bir çox bölgəsinə nisbətən yüksək səviyyədə inkişaf etmiş bir ölkə olan Çin, Sənaye İnqilabından sonra Avropada dərin kök salan və geniş bir coğrafiyaya hakim olan Osmanlı İmperiyasındakı kimi bir perioddan keçmiş, bu dövrdə, Osmanlı İmperiyası kimi, Avropa dövlətlərinin tutduğu texnoloji və sənaye inkişafı və xarici ticarətə müqavimət göstərə bilməmiş və dəyişiklikləri izləmədən sürətli bir çöküşə məruz qalmışdır.

Çin 1839-1860-cı illərdəki tiryək müharibələri ilə, daha sonra 1894-1895-ci illərdə Yaponiya müharibələri ilə bəzi vacib torpaqlarını itirmiş və müstəmləkəçi və imperialist dövlətlərin hədəfinə çevrilmişdir. Bu tarixdən sonra əsrlər boyu Asiyanın təbii mərkəzi olan Çin geridə qalmışdır (baxmayaraq ki, İngiltərə, Almaniya, Yaponiya, Rusiya və daha sonra ABŞ kimi qüvvələr dünya gücünün tarazlığını üstələdilər) (Osman B.L., 2017: s. 113).

Çində yaşanan bu iki əsrlik barış dövründən sonra Çin, 1980-ci illərdən bəri davam etdirdiyi iqtisadi siyasətin bəhrəsini almağa başlamış və son otuz ildə dünyada ən sürətli böyüyən iqtisadiyyata çevrilmişdir.

Soyuq müharibədən sonra dünya qloballaşma ilə yeni bir iqtisadi və siyasi dövrə qədəm qoymuş və beləliklə yeni quruluşlar meydana gəlmişdir. Bu dövrdə Çin öz potensialından istifadə etmiş və iqtisadi baxımdan yüksəlməyə başlamışdır. Bu proseslə Çin son yüksəlişini, bu yüksəlişə səbəb olan iqtisadi şərtləri və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyat ilə paralel olaraq üçüncü dünya ölkələrinə qarşı xarici siyasətini izah etməyə çalışmışdır.

Dünya pandemiyanın səbəb olduğu iqtisadi böhranla qarşılaşdıqda, Çin qlobal iqtisadiyyatın dayağı olaraq hələ də ayaqda qalmaqdadır. İslahat və açılışdan yalnız qırx il sonra Çin Xalq Respublikası (ÇXR) iqtisadi nəhəng kimi meydana çıxmış və hazırda dünyanın ikinci ən böyük iqtisadiyyatı və ən böyük ticarət gücüdür (Perihan U.K., 2018: s. 34).

Çin Şərqi, Orta və Cənubi Asiyadakı demək olar ki, hər bir ölkənin ən böyük və ya ikinci ticarət tərəfdaşı olmuş və iqtisadi əlaqələri (ticarət, investisiya və yardım baxımından) dünya ilə rəqabətdədir. Çinin genişlənən qlobal iqtisadi izi, öz növbəsində, Çinin xaricdəki nüfuzunun qalıcı olaraq artacağına dair ənənəvi fikirin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Həqiqətən də, ABŞ hökuməti genişlənmiş təsiri Çinin Nəhəng Kəmər və Yol Təşəbbüsü (BRI) üçün əsas təkan kimi qiymətləndirir. ABŞ Müdafiə Nazirliyinin son hesabatında deyilir ki, Çin başqa ölkələrlə güclü iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək, maraqlarını Çinə uyğun şəkildə formalaşdırmaq və Çinin qarşıdurmasını və həssas məsələlər və ya mövqeləri tənqid etməyi dayandırmaq üçün istifadə etmək niyyətindədir.

Trump administrasiyasındakı ABŞ səlahiyyətliləri Çin siyasətini rutin olaraq “təsir əməliyyatı” olaraq xarakterizə edirlər. Məsələn, ABŞ-ın keçmiş dövlət katibi Mike Pompeo, ÇXR-ni siyasi təsir altına alınan infrastruktur razılaşmalarında iştirak etdiyini, ABŞ-ın keçmiş milli təhlükəsizlik müşaviri Con Bolton isə Çinin rüşvət, şəffaf olmayan sövdələşmələr və bircədan strateji istifadə etməsini izah etmişdir (Osman B.L., 2017: s. 115).

Buna baxmayaraq, Çinin xarici iqtisadi əlaqələri ilə xaricdəki nüfuzu arasındakı əlaqə əslində çox mürəkkəbdir. Bir tərəfdən, Çinin artan iqtisadi gücünün Pekinin digər ölkələrdəki siyasi qərarlara təsir göstərməsinə imkan verdiyi hallarla rastlaşmaq nisbətən asandır. Məsələn, son illərdə bir neçə ölkə Çin ilə iqtisadi əlaqələrin Dalay Lama ilə münasibətlərini dəyişdirməsinə icazə vermişdir.

Sensasiyalı bir hadisədə, İngiltərənin Baş naziri David Cameron, 2018-ci ildə Dalay Lama ilə görüşündən sonra bir müddət sükutla üzləşmişdir - mənəvi liderlə gələcək görüşlərdən imtina etməyi qəbul etmişdir.

Digər tərəfdən, geniş iqtisadi inteqrasiyanın belə açıq şəkildə təsir altına alınma bilməyəcəyi vəziyyətlərə diqqət yetirə bilərik. Məsələn, Tayvan iqtisadiyyatı Çin ilə iqtisadi əlaqələrdən çox asılıdır, lakin seçicilər Pekində ona qarşı antipatiyaya rəğmən prezident seçkilərində Tsai Ying-ven'i yenidən seçdilər. Bəzən Malayziyanın Baş naziri Mahathir Mohamad Çin kreditlərinə həddindən artıq etibar və "borc təhlələri" riski barədə xəbərdarlıq etsə belə Çinin xarici iqtisadi əlaqələri əks reaksiya doğurur.

2020-2021-ci illərdəki koronavirus böhranı dövründə Çinin xaricdəki imicini yaxşılaşdırmaq üçün "maskalı diplomatiya" dan istifadə etmək cəhdləri bəzən əks nəticə vermiş, çünki bu cür tədbirlər açıq şəkildə siyasi hədəflərə çatmaq üçün hazırlanmışdır.

Qısacası, Çinin qlobal iqtisadiyyatla artan əlaqələri ilə Çinin xaricdəki nüfuzu arasındakı əlaqə şəraitdən asılı olaraq əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir; bəzi hallarda iqtisadi əlaqələr təsirləri zəiflədə bilər.

Çinin qlobal iqtisadi əlaqələrinin digər ölkələrdəki siyasət seçimlərinə təsir edib etməyəcəyi bizi maraqlandırır, çünki bu siyasət daha çox Pekin seçimlərinə uyğundur. Beləliklə, iqtisadi münasibətlərin belə bir təsiri olduqda meydana gələn iqtisadi təsir anlayışını başa düşürük.

Daha doğrusu, təsir niyyət demək deyil. Yəni, bəzən Pekinin başqa bir yerdə siyasət dəyişikliyini həyata keçirmək üçün iqtisadi güc tətbiq etməyə cəhd göstərə biləcəyini düşünsək də, təsir daha çox yayılmışdır.

Bundan əlavə, ideologiya, yumşaq güc və ya Çinin artan hərbi gücü kimi digər qarşılıqlı əlaqə və ya siyasət yaxınlaşma yollarına (Çinin xarici iqtisadi əlaqələri ilə əlaqəli deyil) birbaşa müraciət etmirik. Çində iqtisadi inkişafa gətirib çıxaran ticarət kimi dolayı kanalları da müəyyən etdik ki, bu da hərbi xərclərin artmasına səbəb ola bilər ki, bu da Çinin başqa ölkələrə iqtisadi baxımdan təsirinə səbəb ola bilər (Osman B.L., 2017: s. 123).

Çin Xalq Respublikası 1978-ci ildə dünyaya açılmağa başlamışdır. Bildiyimiz kimi Çin iqtisadi siyasəti ilə yarı yoxsul bir ölkədən dünyanın ikinci böyük iqtisadiyyatına yüksəlmişdir.

Bununla birlikdə 2013-cü ildə başlayan “Bir kəmər bir yol” layihəsi, Çinə həm iqtisadi, həm də regional təsir göstərən bir gücdür. Layihənin tarixi infrastruktur investisiyaları və giriş şəbəkələri ilə İpək Yolunun bərpası kimi təsvir edilə bilər (Yılmaz A.Ü., 2020: s. 87).

Bundan əlavə, “Bir kəmər bir yol” layihəsindəki əsas əlaqə Türk dövlətlərinin yerləşdiyi Orta Asiya bölgəsidir. Dissertasiyada ilk dəfə Pekinin ritorikasının artmağa davam edib etməyəcəyi ilə bağlı mübahisələr Dünya Bankının Çin 2030 hesabatı kontekstində qiymətləndiriləcəkdir.

Çinin mövcud iqtisadi perspektivləri və “Bir kəmər bir yol” layihəsinə sürətlə artan sərmayə qoyuluşu, önümüzdəki illərdə dünya iqtisadiyyatında dominant bir ölkəyə çevriləcəyi barədə fərziyyələrə səbəb olur.

Hesabata görə, Çinin inkişaf etməyə davam etmə qabiliyyəti qlobal iqtisadi mühitin necə inkişaf etdiyinə və Çində davam edən qarışıqlığa bağlıdır.

İkincisi, tədqiqat işində Çinin iqtisadi və siyasi inkişafının Mərkəzi Asiya ölkələrinə necə təsir edəcəyi müzakirə olunur. Bu halda Çinin alt quruluşunu və Avropa bazarlarına birbaşa çıxışı əhatə edəcək “Bir kəmər bir yol” layihəsi Orta Asiya ölkələri üçün olduqca yüksək səviyyədə qiymətləndirilmişdir (Bu barədə üçüncü fəsilə daha ətraflı məlumat veriləcək).

Layihənin Türk ölkələrinin rifah halını yaxşılaşdıracağı və iqtisadiyyatlarına müsbət təsir göstərəcəyi deyilir. Orta Asiya ölkələri Çin layihəsində iştirak edərkən, Pekinin Türk dövlətlərinin müstəqilliyinə necə təsir edəcəyi və Orta Asiya ölkələrinin Çinin iqtisadi təsiri altına düşməyəcəyi barədə dəqiq bir məlumat yoxdur.

Bu gün Çin, xarici sərmayə və ixracat baxımından xaricdən asılı bir ölkə olmasına baxmayaraq, büdcə gəliri olan nadir ölkələrdən biridir. Çinin xarici ticarət balansını təxminən 260 milyard dollardır. Uzun illərdir ki, Çin yalnız ucuz mallar və kənd təsərrüfatı məhsulları deyil, həm də qabaqcıl texnologiyalar idxal etməyə başlamışdır (Yılmaz A.Ü., 2020: s. 88).

Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Ticarət Təşkilatının üzvü olan Çində 450 mindən çox xarici şirkət hələ də fəaliyyət göstərir. Qoldman Şaçsın apardığı bir araşdırmada, ciddi bir siyasi və iqtisadi böhran və ya təbii fəlakət baş verməyincə və

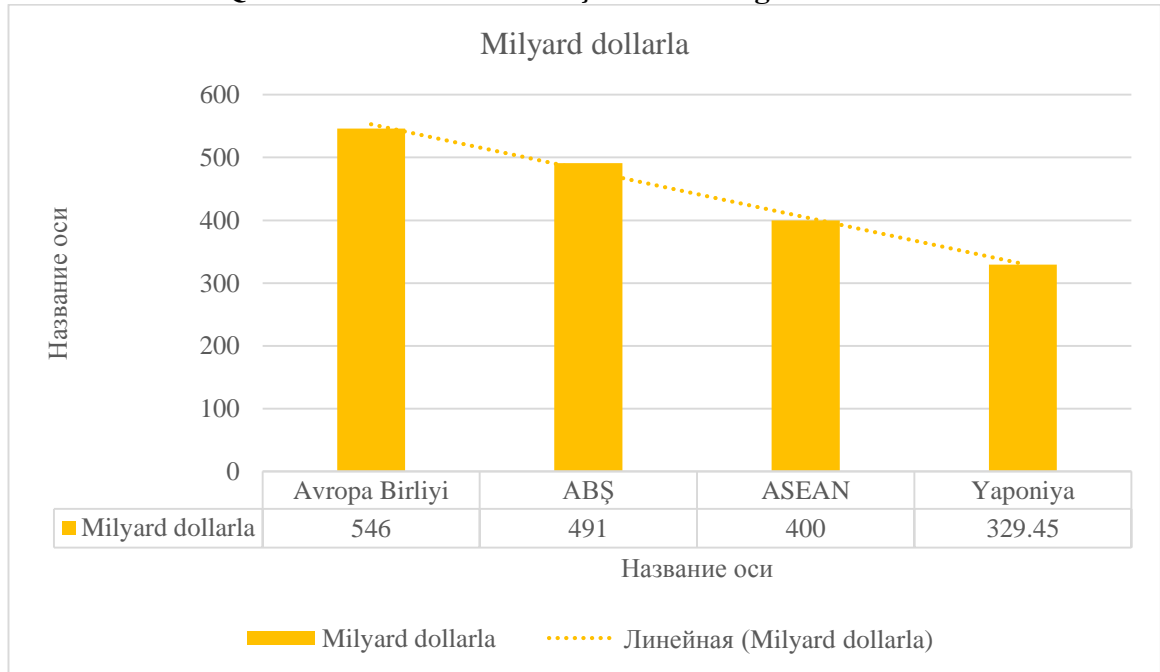
böyümənin sabitləşmədiyi təqdirdə Çinin 2050-ci ilə qədər ÜDM-də dəyər göstəricisinin 44 trilyon dollara çatacağı təxmin edilir.

Çinin iqtisadi inkişafı şübhəsiz ki, dünyanı qorxudur. Bununla birlikdə, dünyanın demək olar ki, bütün ölkələri hələ də Çin ilə əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdədir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Çinin iqtisadi inkişafının vacib amillərindən biri xarici investisiyalardır.

Başqa sözlə, Çinin inkişafından ən çox qorxan ölkələrin Çinin inkişafında əhəmiyyətli bir payı var. Bu gün Çin dünyanın ən böyük ixracatçısı və ikinci böyük idxalatçısı və 124 ölkənin ən böyük ticarət tərəfdaşdır (Yılmaz A.Ü., 2020: s. 70).

2020-ci ildə Çinin ən böyük ticarət tərəfdaşı olan Avropa Birliyi ilə ticarət 546 milyard dollar; ABŞ ilə 491 milyard dollar; Üçüncü böyük ticarət tərəfdaşı olan ASEAN ilə 400 milyard dollar; Yaponiya ilə 329,45 milyard dollar təşkil etmişdir.

Qrafik 1: 2020 - ci il üzrə Çinin ticarət göstəricisi

Mənbə: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/663084> - Çinin ticari savaş göstəriciləri.

Bu məlumatlara əsasən Çinin bir çox sahələrdə, xüsusən də Avropa Birliyi, ABŞ, Yaponiya və ASEAN ölkələri ilə sıx əməkdaşlıq nəticəsində səmimi bir əlaqəsi olduğunu söyləyə bilərik. 1990-cı illərə qədər Yaponiya Asiyada regional iqtisadi hegemon olmaq yolunda idi.

Çinin meydana gəlməsi regional iqtisadiyyatı Yapon hökmranlığından çoxtərəfli rəqabətə çevirdi. Çin regional güc olsa da, Yaponiyanı əvəz etməyib. Çinin bölgədəki rolu Yaponiyaninkindən çox fərqli olmuşdur.

Yaponiya böyüdükcə daxili bazarını xaricilər üçün qapalı və digər ölkələrə ixrac və investisiya qoyurdu. Lakin Çin bunun əksini etmiş və ölkə qapılarını investisiya və xarici ticarət üçün açmışdır. Nəticədə, Braziliyadan Avstraliyaya qədər bir çox ölkə Çinə doğru böyüyə bilər. Bütün bu proseslər Çini dünyanın ayrılmaz hissəsinə çevirə bilər.

1.2. ÇXR-in iqtisadi modeli, daxili və xarici inkişaf amilləri

Struktur dəyişiklikləri inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi artımın təhlili üçün əlverişli bir başlanğıc nöqtəsi təmin edir. Nəzəri olaraq uzunmüddətli iqtisadi artım yalnız amillərin artımı ilə deyil, həm də amil bölgüsünün səmərəliliyinin artması ilə müəyyən edilir.

Faktor girişindəki azalma ilə amil paylanması səmərəliliyinin artırılması xüsusilə Çin iqtisadiyyatı üçün olduqca vacibdir. Fəaliyyət bölgüsünün səmərəliliyinin artırılması bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi keçid və inkişafın açarındır. Demək olar ki, ÇXR-in iqtisadi modeli də elə bu prinsipə əsaslanır.

2018-ci ildən sonra Çinin müxtəlif sahələrində əmək bölgüsünün səmərəliliyinin artırılması yaxşı bir nümunə ola bilər. Kənd təsərrüfatı və sənaye sektorları kənd və şəhər ərazilərinin iki tərəfli bölgüsü planlı iqtisadiyyatın vacib xüsusiyyətləridir (Gündüz A.A., 2019: s. 61).

2019-cu ildə kənd təsərrüfatından artan işçi qüvvəsinin sənayeyə bölüşdürülməsi və 2019-cu ildə şəhərləşmə Çinin sürətli iqtisadi inkişafının 30 illik möcüzəsini izah edir. Şəhər sektorunda, dövlət sektorunda və özəl sektorda əmək bölgüsünün səmərəliliyində əhəmiyyətli bir artım olmuşdur.

Bununla birlikdə, əmək bazarı performans göstəricilərindən fərqli olaraq, maliyyə mənbələrinin bölgüsündə əhəmiyyətli təhriflər mövcuddur. “Siyasi maliyyələşmə qaydası” müxtəlif sahələrdə bölünməyə səbəb olur; kapital

paylanmasında səmərəliliyin artması çox məhduddur. Çində dövlət sektoru məhdud büdcə məhdudiyyətləri və xarici kreditə çıxışla qarşılaşır.

Eyni zamanda, özəl firmalar kredit bazarında güclü ayrı-seçkiliklə qarşılaşır və gələcək inkişaf üçün ilk növbədə daxili maliyyələşməyə etibar edirlər. Artan özəl sektor kontekstində, dövlət sektorunun daralmasına qarşı əmanətlər və bank krediti arasındakı fərq daha da artır.

Borc fondlarının artan payı xarici istiqrazlara yatırılır və bu da xarici gəlirin artmasına kömək edir. Çindəki xarici aktivlər əsasən aşağı gəlirli qısamüddətli federal ehtiyatlardır, öhdəliklər isə əsasən yüksək gəlirli uzunmüddətli birbaşa xarici investisiyalardır və bu da dinamik makroiqtisadi təsirsizliyə səbəb olur (Gündüz A.A., 2019: s. 65).

Çin modelinə uyğun olaraq maliyyə bazarında bazar yönümlü islahatların inkişafı maliyyə mənbələrinin bölüşdürülməsinin səmərəliliyinin artırılması üçün çox vacibdir.

Çinin ixracat yönümlü iqtisadi inkişaf modeli dünyanı heyrətləndirsə də, daxili və xarici tarazlıq demək olar ki, bu sahədə hər zaman öz aktuallığını qorumuşdur. Bir tərəfdən, məşğulluq və gəlir vəziyyətindəki fərqlər gəlir bərabərsizliyini artırmış və istehlakın iqtisadi böyüməyə töhfəsini azaltmışdır.

Digər tərəfdən, daxili istehlak səviyyəsinin aşağı olması, istehsalda böyük artımla yanaşı, yalnız ixracatla mənimlənilə bilən istehsal gücünə də gətirib çıxarmışdır. Çində ticarətdən asılılıq səviyyəsi inkişafa güclü təkan vermişdir (Serdar A.N., 2020: s. 54).

Balanssızlığın yaratdığı risklər, 2018-ci ilə qədər sürətli iqtisadi böyümə ilə ört-basdır edilmişdir. 2008-ci ildə qlobal maliyyə böhranı başlamış və nəticədə xarici tələbin azalması, qocalan əhali ilə birlikdə ixraca əsaslanan inkişaf modelini sabitləşdirmişdir. Həvəsləndirici siyasət Çin hökuməti üçün yeganə seçim kimi görünürdü.

Fiskal genişləndirmə və pul siyasətinə uyğun olaraq, infrastruktur və daşınmaz əmlak investisiyaları üçün maliyyə mənbələri ayrılmış və bu da balansın əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə səbəb olmuşdur.

Sərbəst büdcə məhdudiyyətləri və aktiv qiymətlər yerli hökumətləri və əmlak şirkətləri faiz nisbətlərinə biganə qalmışdır. Nəticədə qısa müddətdə aktiv qiymətləri yüksəlmişdir. Real sektora qoyulan sərmayələr Çində davamlı inkişafı təhlükə altına qoyaraq spekulativ investisiyalarla doludur. Bütün bunlar Çinin inkişaf modelinin əsas perspektivlərini üzə çıxarır.

Çinin iqtisadi inkişafının dəyişdirilməsi tamamilə yeni bir xarici mühitlə qarşı-qarşıya qalır: Çin iqtisadiyyatı qlobal sənaye təchizatı zəncirinə dərinlən yerləşir, müəssisələr xaricə sərmayə qoymağı ümid edirlər, bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə anti-qloballaşma meyilləri meydana çıxır və ticarət proteksionizmi yenidən ərsəyə gəlir.

Çin müəssisələri, Çinin istehsal sənayesi vəziyyətini qlobal sənaye təchizatı zəncirində tanımaq və daxili kapitalın gəlirliyini artırmaq üçün Çini tərk etməlidirlər. Demografik dividendən yararlanmaq üçün Çin istehsal prosesinin hər iki ucunu da (xammal təchizatı və məhsul marketinqi) dünya bazarına çıxardı (Serdar A.N., 2020: s. 37).

Azalan demografik dividendlə ənənəvi işgüzar məhsulların ixracını təmin etmək çətindir və Çinin istehsal sənayesi aşağı yerli istehsal gücü və aşağı investisiya gəliri ilə qarşılaşır.

Çin müəssisələri xarici investisiyaların yeniləyəcəyini, Çinin öz çoxmillətli şirkətlərini inkişaf etdirəcəyini, sənaye təchizatı zəncirinin emal və montaj hissəsini başqa ölkələrə köçürəcəyini və Çində yenilik və tədqiqat kimi yüksək dəyərli məhsullar buraxacağını ümid edirlər.

Hal-hazırda Çin müəssisələrində sənayeni başqa ölkələrə ötürmək üçün texnologiya, idarəetmə və kapital mövcuddur, lakin xarici investisiyalar təcrübəsi və digər ölkələrdə istehsal etmək üçün lazım olan infrastruktur (məsələn, limanlar və boru kəmərləri) yoxdur. Bu mənada Çin müəssisələrinin xaricdə yerləşməsi təkcə mal və istehsal sahələrinin ixracı deyil, eyni zamanda Çin xidmətləri və texnologiyasının ixracıdır.

Çinin iqtisadi tarazlığı ticarət proteksionizmi ilə üz-üzədir və xarici dünyaya açılması hələ də daxili islahatları məcbur etmək üçün yaxşı bir yoldur. Daxili iqtisadiyyatdakı balanssızlığa görə Çinin əmanətləri sərmayələri çoxdan üstələmiş

və nəticədə yığılmış sabit ticarət profisiti və valyuta ehtiyatları ilə nəticələnmişdir.

Bəzi inkişaf etmiş ölkələr, xüsusən Amerika Birləşmiş Ştatları ticarət proteksionizmi tətbiq edirlər. ABŞ-ın ticarət açığının təxminən 50% - ni Çin təşkil edir, buna görə Trump administrasiyası Çin-ABŞ ticarətinin ədalətsiz olduğuna inanır. Bu arada, Trump administrasiyasının ticarət siyasətinə görə, ABŞ Çinə çox güvənən yüngül sənaye məhsulları və elektronix idxalına zərbə vurmaq istəmir. Bunun əvəzinə, ABŞ Çin-ABŞ ticarət balansını azaltmaq üçün Çinə kənd təsərrüfatı məhsulları, enerji və xidmətlər ixracatını təşviq etmək istəyir. Əslində ticarət profisitinin miqyasını azaltmaq və istehlak artımına əsaslanan iqtisadi tarazlığı əldə etmək də Çinin iqtisadi keçidinin vacib hədəfidir (Yamamoto G.T., 2020: 244).

Çin 2018-ci ildən bəri yeni inkişaf tendensiyaları axtarır. Qısamüddətli iqtisadi inkişaf infrastruktur və daşınmaz əmlak investisiyaları hesabına artırıla bilər. Bununla birlikdə yaranan balans genişləndirilməsi maliyyə riskləri yaratmış və iqtisadi inkişafı sabitləşdirmişdir.

Çində davamlı inkişafı necə təmin etdirmək olar? Bu məsələylə bağlı Çinin son 40 ildəki inkişaf təcrübəsində cavab axtarmaq lazımdır. Bazar yönümlü islahatlar və qloballaşma burada iki əsas təməldir.

Bazar yönümlü islahatlar məhsul və əmək bazarlarında demək olar ki, başa çatmış, torpaq və maliyyə bazarları da daxil olmaqla digər faktor bazarlarının marketinqində az irəliləyiş əldə edilmişdir. Torpaq kapitallaşması və kapitalın müxtəlif sektorlar, xüsusən dövlət sektoru və özəl sektor arasında daha səmərəli paylanması inkişafa böyük töhfə verir.

Bundan əlavə, özəl və xarici kapital üçün istehsal üçün maneələr əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. 2020-ci ildə Artan kapital və işçi qüvvəsinin təsiri, institusional inkişafdən alınan dividendlər və artan səmərəlilik Çinin istehsal sənayesinin qlobal rəqabət qabiliyyətini artırmışdır (Yıldırım A.H., 2020: s. 89).

Eyni zamanda, xidmət sektorundakı dövlət müəssisələrinin, xüsusən də yüksək ixtisaslı istehsal üçün xidmət sektorundakı inhisar gücü yenilik və səmərəliliyi əngəlləyərək hələ də çox güclüdür.

Tədqiqat xarici tələbatı genişləndirməklə istehsal xidmətlərindəki artımın əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılacağını göstərir. Qloballaşma yalnız global rəqabəti tanıtmır və bununla da xidmət sektorundakı səmərəliliyi artırır, həm də Çin üçün autsorsinq kimi yeni beynəlxalq xidmət bazarları yaradır. Çində xidmət sektoru özəl və beynəlxalq kapitaldakı maneələri azaltmaqla və rəqabəti tətbiq etməklə, şübhəsiz ki, əhəmiyyətli qazanc əldə edəcəkdir.

Çindəki inkişaf modelini araşdırdıqda aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik:

Birincisi, digər inkişaf etmiş ölkələrin inkişaf təcrübəsi kimi, bazar yönümlü inkişaf, qloballaşma, hökumətin “görünən əli” ilə birlikdə Çində iqtisadi böyüməyə səbəb olacaqdır. Bu halda Çinin planlı iqtisadiyyata qayıtmayacağına əmin olmaq olar. İnkişaf hədəfləri baxımından, Çin digər ölkələrlə məşğulluğu inkişaf etdirmək, iqtisadi mobilliyi artırmaq və sosial mobilliyi və bərabərliyi təmin etmək, orta gəlir qrupunu genişləndirmək və hərtərəfli inkişafı təşviq etmək kimi oxşar cəhətlərə malikdir. Çin bu hədəfləri islahat və açılış vaxtından bəri davam etdirir (Yıldırım A.H., 2020: s. 20).

İkincisi, Çin inkişafda özünəməxsus xüsusiyyətlərini nümayiş etdirir. Bir tərəfdən, Çinin tarixi, təbii xeyriyyə təşkilatları, mədəniyyəti və siyasi sistemi inkişaf etmiş ölkələrinkindən açıq şəkildə fərqlənir. Digər tərəfdən və daha da əhəmiyyətli, Çinin sosial, əhali və iqtisadi strukturlarındakı sürətli keçid iqtisadçılar üçün yeni problemlər yaradır (Özer M.A., 2020: s. 83).

Xüsusilə, Çin əhalinin qocalma dövrü və demoqrafik dividendində azalma, inkişafının nisbətən aşağı səviyyəsində yaşanır. Gəlir və sərvət effekti Çinin demoqrafik əmsalının artmasına kömək edir; şəhər və kənd əhalisi arasındakı rifah, hukou sistemi və torpaq mülkiyyəti sistemi sayəsində artır və bu da sosial hərəkətliliyin azalmasına səbəb olur; yeni formalaşmış orta sinifin bərabərsizliyi aradan qalxır; Çin hökumətinin, regional gəlirlərdə regional fərqlər artdıqca nisbətən bərabər dərəcədə əsas ictimai malların tədarükünə nail olmaq və bölgələrarası transfer mexanizmlərini yaratması ilə necə üz-üzə qalması və “yeni normal” mühitdə iqtisadi artımın yavaşlamasına baxmayaraq, faktor bazarları islah edilməlidir.

Çinin üzləşdiyi bu çətinliklərin hamısı bir çox inkişaf etmiş ölkələrin

qarşılaşdığı problemlərdən daha mürəkkəbdir və makroiqtisadi tədqiqatlarda irəliləyiş tələb olunur.

Bunlar “Çin xüsusiyyətlərinə sahib inkişaf modeli” ndə həll edilməlidir. Çinin inkişaf sürətinə dair araşdırmalar təkcə Çin üçün deyil, oxşar çətinliklərlə üzləşən bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün də vacibdir.

1.3. Çinin qlobal və regional inteqrasiya proseslərində iştirakı

Dünya iqtisadiyyatında qlobal bir gücə çevrilən Çin, XXI əsrin ən mühüm inkişaf etmiş ölkələrindən biridir. İslahatlardan əvvəl Çin çox kasıb, böyük ölçüdə səmərəsiz bir ölkə idi və siyasəti qlobal iqtisadiyyatdan tamamilə uzaq idi.

1978-ci ildə iqtisadi islahatlara başlayan Çin, mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçmiş və sürətli iqtisadi və sosial inkişafa nail olmuşdur. Çin 1978-ci ildən 2019-cu ilədək illik ÜDM artım tempi 10% olan dünyanın ən sürətli böyüyən iqtisadiyyatlarından birinə çevrilmişdir (Özer M.A., 2020: s. 89).

1978-ci ildən bəri Çində adambaşına düşən gəlir demək olar ki, səkkiz dəfə artmışdır. Çin Honk Konkdan daha kiçik ticarətə sahib olsa da, indi dünyanın ən böyük ticarət ölkəsi olmuşdur. 2015-ci ildə Çin 2.27 trilyon dollarla dünyanın ən böyük ixracatçılarının sıralamasına başçılıq etmişdir.

Bundan əlavə, Çin dünyanın ən çox birbaşa xarici investisiyaya sahib üçüncü ölkəsidir. Dünyanın ən yaxşı 500 çoxmillətli şirkətinin hamısı, investisiya mühiti baxımından ən yaxşı ölkə kimi görünən Çinə sərmayə qoymuşdur. Çin, xüsusilə yoxsulluq həddinə görə aşağı olan insanlar və ailələrin sayı kəskin azaldığından, yoxsulluğu azaltmaq üçün böyük addımlar atmışdır.

Bununla birlikdə, xüsusilə şəhər və kənd yerləri arasındakı nisbi bərabərsizliklər əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır (Özkoçak C.T., 2020: s. 432).

Bütün bunların necə edildiyi barədə ədəbiyyatlarda əhəmiyyətli mübahisələr və fərqli baxışlar mövcud olmuşdur. Bu kontekstdə, Çinin inkişafında ən böyük hərəkətverici qüvvənin, 1992-ci il siyasət dəyişikliyindən və birbaşa xarici investisiyalar daxil olandan sonra sürətlənən qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası

olduğu geniş yayılmışdır.

Çinin müvəffəqiyyətindəki digər bir mühüm amil, Çinin 2001-ci ildə Dünya Ticarət Təşkilatına üzv olduqdan sonra ixracatdakı əhəmiyyətli artımdır. İnsan kapitalı, infrastrukturun inkişafı (yollar, limanlar, telekommunikasiya, hava limanları və s.) və fiziki kapitalın yığılması Çinin inkişaf prosesindəki digər vacib vasitələr kimi göstərilmişdir.

İslahat sonrası dövrdə Çin iqtisadiyyatının qlobal bir gücə çevrilməsinə dair müxtəlif fikirlərin doğruluğunu yoxlamaq üçün Çinin iqtisadi islahatları, struktur dəyişiklikləri, dünya iqtisadiyyatındakı rolu və açılış prosesi öyrənilməlidir. Bu məqsədlə, bu araşdırmada Çinin bazar iqtisadiyyatına keçməsi və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, Çinin 1978-ci ildən bəri həyata keçirdiyi iqtisadi islahatlar, ümumi daxili məhsul, əhali, məşğulluq və xarici ticarətdəki struktur dəyişiklikləri araşdırılmışdır (Özkoçak C.T., 2020: s. 444).

İyirminci əsrin son dörd ilindən bəri Çin, qurulmuş qlobal sistemin qaydalarını dəyişdirə biləcəyinə və ya heç olmasa sözünü deyə biləcəyinə dair əhəmiyyətli bir inkişaf göstərmişdir.

Yalnız son otuz ildə Çin zəif əkinçilik ölkəsindən qlobal istehsal mərkəzinə çevrilmişdir. Çin Kommunist Partiyası 1978-ci ildə Maodan sonrakı iqtisadi islahatlara başladıqdan sonra Çinin ümumi daxili məhsulu ildə 10% artmışdır. Çinin inkişaf sürəti 2011-ci ildən bəri təxminən 7% - ə qədər azalsa da, Çin ABŞ-dan və bütün Şərqi Asiya qonşularından daha sürətli inkişafa davam edir.

Qlobal inteqrasiya prosesində - 2018-ci ildə Çin ABŞ-ı geridə qoyaraq dünyanın ən böyük əmtəə alverçisi olmuş və bir çox ölkə indi iqtisadi inkişaf üçün Çin bazarından asılı vəziyyətdədir.

Ölkədə sərmayə qoymaq, istehsal etmək və inkişaf etmiş bazarlara ixrac etmək modeli Çini dünyada ABŞ-dan sonra ikinci böyük iqtisadiyyata sahib ölkəyə çevirmişdir. Beynəlxalq Valyuta Fonduna görə, 2014-cü ilə qədər Çinin ÜDM (ümumi daxili məhsul) 10 trilyon 817 milyard dollara çatmışdır. Elə həmin il, Amerika Birləşmiş Ştatlarının ümumi daxili məhsulu 17 trilyon 418 milyard dollar idi.

Çinin ÜDM-nin tezliklə ABŞ-ı geridə qoyaraq dünyanın ən böyük iqtisadiyyatı olacağı gözlənilir. Bu, iqtisadi inkişaf mərkəzinin Qərbdən Şərqa köçürülməsi deməkdir. 23 tədqiqatçı tərəfindən aparılan 10 illik bir araşdırmada (Çinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmasının ardından iqtisadi inkişaf nəticəsində) Çinin dünya bazarındakı payı 4.3% -dən 10.4% -ə yüksəlmişdir; Nəticəyə görə Çin dünyanın ilk ixracatçısı və ikinci idxalatçısıdır.

Qlobal inteqrasiya baxımından İpək Yolunun marşrutları Şərq və Qərbdəki bir çox ölkə arasında iqtisadi və mədəni mübadiləni asanlaşdırsa da, əsasən Çin barıt və təbii ki, ipək kimi malların daşınmasına yönəlmişdir.

Şərqlə Qərb arasındakı əlaqəni və əməkdaşlığı simvolizə edən “İpək Yolunun Ruhu” dünyanın bütün ölkələri tərəfindən paylaşılan tarixi və mədəni irs kimi qəbul edilir. Bu gün Çin hökuməti bu mədəni və tarixi irsi, yəni tamamlandıqda dünya əhalisinin 60% -dən çoxunu və qlobal ÜDM-in 30% -ni təşkil edəcək bu təsir dəhlizini bərpa etmək üçün təşəbbüs göstərmək Çinin qlobal inteqrasiyada əsas amillərindən biri olmuşdur (İsmail F.H., 2020: s. 99).

Əksər canlanmalarda olduğu kimi, Çinin Yeni İpək Yolu təşəbbüsü bu günün şərtlərinə uyğunlaşmaq üçün orijinaldan bəzi fikirlər götürür. Ən əsası Yeni İpək Yolu təşəbbüsü “sərt” infrastruktur layihələrinə (yolların, dəmir yollarının, elektrik boru kəmərlərinin inşası) və e-ticarət platformaları kimi “yumşaq” (və ya ağıllı) layihələrə yönəldilmişdir.

Beləliklə dəvə karvanlarını yük maşınları və xam neft maşınları, qatarlar və boru kəmərləri əvəz edir. Yeni İpək Yolu təşəbbüsünün digər bir müasir istiqaməti bu maliyyə mexanizminin institusionalizasiyasıdır (Serdar A.N., 2020: s. 74).

Başqa sözlə, Çin Yeni İpək Yolu çərçivəsində investisiyaları dəstəkləmək üçün 2014-cü ilin dekabrında 40 milyard dollarlıq İpək Yolu Fondu qurmuşdur. Çin çoxmillətli bir maliyyə qurumu olaraq 100 milyard dollar dəyərində Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankı da qurmuş və qlobal inteqrasiya prosesinə vəsait ayıran inkişaf bankıdır.

Çinin “Bir kəmə, bir yol” təşəbbüsü hazırda dərin iqtisadi inteqrasiya üçün ən vacib proqramdır. Proqram, Kontinental İpək Yolu İqtisadi Kəməri və XXI əsrin

Dəniz İpək Yolu boyunca köhnə ticarət yollarının dirçəldilməsini nəzərdə tutur. Yersiz adına baxmayaraq, təşəbbüs, Çinin iqtisadiyyatını dünya ilə əlaqələndirmək üçün düşünülmüş bir yol idi və Avropanın bütün Asiya ilə əlaqəsinin erkən təəcəssümüdür.

Təklifin prinsipləri və məqsədləri Çin hökuməti tərəfindən ətraflı şəkildə müəyyənləşdirilmişdir. Bu təşəbbüs Çinin gücünü infrastruktur inşaatında və maliyyə qaynaqlarında istifadə edərək, öz imkanları daxilində daha çox məsuliyyət və öhdəlik götürməyə sadıq olduğunu nümayiş etdirir (Özer M.A., 2020: s. 63).

Bu təşəbbüsün vaxtı Çinin iqtisadiyyatını tarazlaşdırmaq üçün davamlı səyləri ilə üst-üstə düşür. Görünüşdə, sərmayədə və ixracata yönəlmiş inkişaf strategiyalarında otuz illik müvəffəqiyyət işçi qüvvəsi maliyyətlərinin sürətlə artmasına səbəb olmuşdur. Çini dünyaya bağlayan tədarük zəncirlərinin sürətlə yenidən qurulması lazımdır ki, bu da əmək tələb edən istehsalın başqalarına verilməsinə imkan verəcək, çünki istehsal həcmının artan hissəsi Çində satıla bilər.

Beynəlxalq ticarətin yenidən qurulmasının əsas məhdudiyyətləri nəqliyyat və rabitədəki zəifliklərdir. Çin həm real alt quruluş, həm də insan resursları və ondan tam istifadə etmək üçün lazım olan institusional modernizasiya üçün tələb olunan nəhəng investisiyaları idarə etməyə hazır olduğunu söyləyir (Serdar A.N., 2020: s. 54).

Bu infraquruluşa qoyulan investisiyalar və potensialın artırılması bütün əlaqəli iqtisadiyyatlara fayda gətirəcəkdir. Təchizat zənciri maneələrini azaltmaq üçün işlər dərhal başlaya bilər ki, bu da bütün digər tariflərin qaldırılmasından daha uğurlu olacaqdır. Potensialın artırılması və vacib iqtisadi infraquruluşun əlavə olunması ilə bağlı əməkdaşlıq, müsbət beynəlxalq oyunlara ehtiyac olmadan dərhal oynana bilər müsbət bir oyundur.

Əksinə, Trans-Sakit Okean Tərəfdaşlığı və ya Regional Hərtərəfli İqtisadi Tərəfdaşlıq kimi regional təşəbbüslər, hər ikisi də sürətlə azalmağa başlayan payı bölüşən kənd təsərrüfatı mallarında və ya aşağı texnoloji sənaye sahələrində ticarətin liberallaşdırılmasında mülayim qazanc əldə etmək üçün uzun illər davam edən danışıqlara ehtiyac duyur.

APEC (Asiya-Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlığı) hökumətləri illərdir beynəlxalq ticarət yolundakı maneələri aşmağa çalışır. ASEAN (Cənub-Şərqi Asiya Millətləri Birliyi) İqtisadi Birliyi nəqliyyat, rabitə və enerji sahələrini inkişaf etdirmək niyyətindədir. ASEAN Bağlantı Planı tələb olunan bacarıqlara, institusional yeniləməyə, tənzimləmə yaxınlaşmasına, proqram təminatına və investisiya qoyuluşlarına dair bir strategiya və cədvəl müəyyən edir.

Ən əsası, regional inteqrasiya prosesində Çin, 57 yeni üzvdən 100 milyard dollarlıq başlanğıc kapitalı olan Asiya İnfrastruktur Investisiya Bankını (AIIB) qurmuşdur. Bu yeni çoxşaxəli inkişaf bankının kapitalı, qlobal tələbin azalması və çox aşağı faiz dərəcələri dövründə beynəlxalq kapital bazarlarından daha böyük həcmdə maliyyələşmə əldə etmək üçün istifadə ediləcəkdir.

Dünya Bankı və Asiya İnkişaf Bankı da daxil olmaqla digər çoxtərəfli inkişaf bankları, AIIB-nin uğur qazanmasına kömək etməyə hazır olduqlarını açıqlamış, eyni zamanda aktuallığını qorumaq üçün kritik infrastruktura verdikləri kreditləri sürətləndirməyin yollarını axtara bilərlər. Nəhayət, iqtisadi infrastrukturdakı 8 trilyon dollarlıq uçurumun azalmağa başlayacağı ehtimal olunur (Özer M.A., 2020: s. 69).

Bu təşəbbüs Çin ilə digər iqtisadiyyatlar arasında ünsiyyət və əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün davam edən bir çox səylərin əsası olacaqdır (Şahin Y.L., 2020: s. 60).

Orta Asiya ölkələrinin, Çinlə qaz təchizatı müqavilələri müqabilində elektrik stansiyalarını, istehsal müəssisələrini və boru kəmərlərini maliyyələşdirə biləcəyi ehtimalı böyükdür. Çin və Pakistan arasında nəqliyyat əlaqələrinin yaxşılaşdırılması, Çin və Qazaxıstan tərəfindən inşa edilən logistika terminalının və “Bir kəmə, bir yol” perspektivinin genişləndirilməsi də daxil olmaqla bir çox başqa investisiya qoyulacaqdır. Bu təşəbbüsün əhatə dairəsi məqsədə uyğun olaraq inkişaf edərsə, Asiya hökumətlərinin əksəriyyətinin iştirakı və vaxtında daha yaxşı qlobal nəqliyyat və kommunikasiya əlaqələri qurulması lazımdır. Yeni iqtisadi dəhlizlər boyunca mal, xidmət, sərmayə, məlumat və insan axınının genişləndirilməsinin qaçınılmaz problemləri institusional ünsiyyət ehtiyacını nəzərə alır. İqtisadiyyatın

geniřlənən qrupları arasında hüquqi, texniki və inzibati norma və qaydaların yaxınlaşdığını görə bilərik. Çin və tərəfdaşları, strukturlaşdırılmış danışıqlarda nəzərdən keçirilən məsələləri həll etmək üçün yeni beynəlxalq qaydalara ehtiyac olduğunu da başa düşürlər. Bununla birlikdə, ən böyük potensial üzv olduqları ABŞ-ın çox fərqli iqtisadiyyatlara üstünlük verdikləri qaydaları tətbiq etməyə ümid etdikləri IES nümunəsini kopyalamağa ehtiyac yoxdur. İqtisadiyyatın “bir kəmər, bir yol iqtisadi dəhlizləri” boyunca kollektiv iqtisadi çəkisi, ÜTT-də XXI əsr məsələlərində bütün iqtisadiyyatların maraqlarını əks etdirən ağlabatan qaydalar qurmalarına imkan verir.

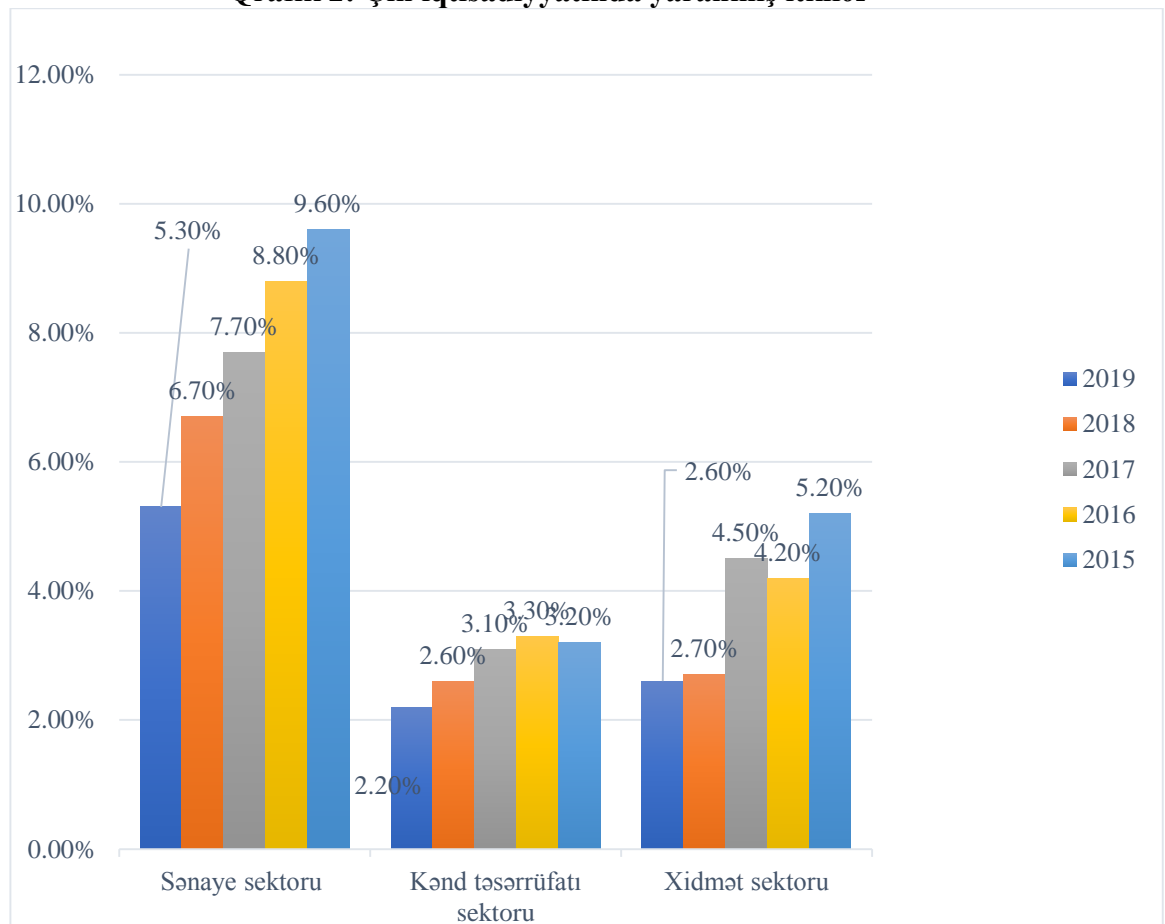
FƏSİL II. PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ ÇİNİN DÜNYA İQTİSADİYYATINDA MÖVQEYİNİN VƏ TƏSİR MEYLLƏRİNİN TƏHLİLİ

2.1. Pandemiya dövründə Çinin xarici ticarət siyasətinin təmayülləri

Çin Milli Statistika Bürosunun 17 aprel 2020-ci il tarixində verdiyi açıqlamaya görə, Çində ÜDM 2020-ci ilin birinci rübünə nisbətən 6,8% azalmışdır.

Sözügədən dövr ərzində Çin iqtisadiyyatında 1,44 trilyon RMB (təxminən 204 milyard dollar) itki yaşanmışdır. Mövcud azalma sənaye sektorunda 9,6%, kənd təsərrüfatı sektorunda 3,2%, xidmət sektorunda isə 5,2% qeydə alınmışdır. Bu göstəriciləri aşağıdakı qrafikdən daha aydın görə bilərik (Alden A.A. 2019: p.43):

Qrafik 2: Çin iqtisadiyyatında yaranmış itkilər

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> - DSK 2021.

COVID-19 epidemiyası ilə əlaqədar demək olar ki, bütün istehsal müəssisələri 2019-cu ilin fevral ayı ərzində dayanmış və tam gücü hələ də əldə olunmasa da,

martın əvvəlindən tədricən istehsal prosesinə davam edən Çində qismən də olsa, bərpa müşahidə olunmuşdur.

Qismən bərpanın 1,4 milyard əhalinin yenidən istehlak etməyə başlaması ilə davam edəcəyi gözlənilsə də, qlobal tələbin kəskin azalması, artan sifariş ləğvi və xidmətlərdəki zəif dünyagörüşü səbəbiylə ikinci rübün mənzərəsinin çox müsbət olmayacağı düşünülür.

Qrafik 3: 2020-ci il üzrə Çinin ticarət göstəriciləri

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> - DSK 2021.

Qrafikdən görüldüyü kimi, 2020-ci ilin aprel ayı xarici ticarət məlumatları çərçivəsində Çinin 2020-ci ilin aprel ayında ixracı 2019-cu ilin aprel ayı ilə müqayisədə 3,5% artaraq 200,2 milyard dollar təşkil etmişdir.

Çinin 2020-ci ilin aprel ayında idxalı 2019-cu ilin aprel ayına nisbətən 14,2% azalaraq 15,9 milyard dollar olmuşdur.

Çinin 2020-ci ilin aprel ayında xarici ticarət həcmi 2019-cu ilin aprel ayına nisbətən 5% azalaraq 355,2 milyard dollar olmuşdur. Belə ki, Çinin 2020-ci ilin

yanvar-aprel dövrünü əhatə edən dörd aylıq ixracı 9% azalaraq (745 milyard dollardan 678,2 milyard dollara) dəyişmişdir.

Korona virus epidemiyası ilk başladığı gündən bu günə proqnozlar Çin iqtisadiyyatına dəyən zərərlə bağlı dünyada yaşana biləcək qlobal iqtisadi problemlərə yönəlmişdir. Lakin epidemiyanın təsirinin və həcmının artması və pandemiya çevrilməsi nəticəsində qlobal iqtisadi problemlərdən bəhs etmək lazımdır.

Epidemiyanın ilk dövründə (yanvar və fevralın əvvəlində) nəşr olunan araşdırmanın ortaq nöqtələri; Xüsusilə birinci rüb etibarilə Çin iqtisadiyyatının artım tempinin sürətini itirəcəyi, ikinci yarıdan etibarən isə Çin iqtisadiyyatının nisbi canlanma dövrünə girəcəyi gözlənilirdi. Bundan əlavə, bu dövrdəki araşdırmaların ortalaması alındıqda, Çin iqtisadiyyatının ilin ilk rübündə 4,5% böyüməsi gözlənilirdi.

31 Mart 2020-ci il tarixində yayımlanan hesabatda Çin Milli Statistika Bürosu, Çinin Satınalma Menecerləri İndeksinin (PMI) fevralda 35,7-dən mart ayında 52-yə yüksəldiyi bildirilmişdir.

Eyni hesabatda, Covid-19 epidemiyasının nəzarəti və qarşısının alınmasında müsbət dəyişikliklər yaşanmış, bir çox şirkət böhran zamanı istehsalını dayandırmış, lakin mart ayının sonuna olan məlumata görə, Çinin iri və orta müəssisələrinin 96,6 faizi öz işlərinə qayıtmışdır.

Fevral ayının sonuna nisbətən istehsal fəaliyyətlərini və bu şirkətlərin istehsallarını 17,7% artırdıqları ifadə edilmişdir.

Yuxarıdakı məlumatlardan, Çində iqtisadi canlanma əlamətlərinin görünməyə başladığı, Hubei əyalətinin karantini ilə başlayan iqtisadi daralmanın dayandığı və bundan sonra iqtisadi canlanmanın artmağa davam edəcəyi və bu inkişafın özünü əks etdirəcəyi qiymətləndirilir.

ABŞ-Çin ticarət müharibəsindən sonra dünya iqtisadiyyatını sarsıdan COVID-19 infeksiyası qlobal istehsalın zəifləməsi, qlobal təchizat zəncirinin pozulması, investisiyaların azaldılması, maliyyə bazarının pozulması və istehlakçıların sayının azalması kimi sosial-iqtisadi problemlərə gətirib çıxarmışdır.

Pandemiya dövrü işsizliyin artması ticarət və logistika sisteminin dağılmasına səbəb olmuşdur. Müxtəlif ölkələrin qəbul etdiyi fərqli iqtisadi üsullara və ticarət strategiyalarına görə epidemiya bəzi ölkələr üçün fürsətə çevrilmiş, bəziləri üçün isə uğursuz nəticələnmişdir. 2020-ci ilin ilk aylarında epidemiyanı fürsətə çevirən və iqtisadi tənəzzül yaşayan ölkələrdən biri Çin olmuşdur (Alden A.A. 2019: p.186).

Zhejiang Jiaying fabriki əsasən ABS və Yaponiya bazarları üçün tibbi maskalar istehsal edir və yüksək tələbatı ödəmək üçün istehsal etdiyi maskaların sayını ildə 200 mindən həftədə 3,5 milyona çatdırmışdır.

Çinin aparıcı avtomobil və elektrik avtomobil şirkətlərindən biri olan BYD, eyni zamanda gündə 15 milyon maska istehsal etməklə dünyanın ən böyük tibbi maska istehsalçısına çevrilmişdir.

Yaponiyanın SoftBank Qrupu üçün ayda 300 milyon maska istehsal edən BYD, Kaliforniyaya 1 milyard dollarlıq tibbi maska satmağa da razılıq vermişdir (Alden A.A. 2019: p.187).

Maska ixracı ilə yanaşı, 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə əczaçılıq və tibbi avadanlıqların ixracı 31% artmışdır. İlk aylarda Çin hökumətinin tətbiq etdiyi ciddi nəzarət sayəsində ixrac edilən tibbi maskalarda keyfiyyət problemi aradan qaldırılmışdır.

2019-cu ildə cəmi 5 milyard tibbi maska istehsal edən Çin, 2020-ci ilin mart-dekabr ayları arasında 52 milyard dollar dəyərində 224 milyard tibbi maska ixrac etmişdir ki, bu da Çinin 2020-ci ildə ixracının 2%-ni təşkil etmişdir (Alden A.A. 2019: p.145).

Səkkiz illik danışıqların sonunda qurulan RCEP, 2016-cı ilin fevralında yaradılmış ABŞ-ın rəhbərlik etdiyi Trans-Sakit Okean Tərəfdaşlığını (TPP) əvəz edən Çinin ilk regional inteqrasiya təşkilatıdır. Obama administrasiyası üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən TPP, Trumpın xarici siyasət mövqeyində fərqliliklər səbəbindən reallaşmamışdır.

Bölgədəki bu boşluqdan istifadə edən Çin hökuməti epidemiyadan sonrakı dövrdə iqtisadi qazanc və kommunikasiyanı bərpa etmək və dünya ticarətində mövqeyini möhkəmləndirmək üçün mühüm tədbirlər görmüşdür.

Yoluxucu xəstəliklərin yaratdığı iqtisadi itkilər dünya iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyalara da təsir göstərmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransının (UNCTAD) builki hesabatına əsasən, dünya iqtisadiyyatına xarici investisiyalar ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 42% azalaraq 1,5 trilyon dollardan 859 milyard dollara düşmüşdür. Belə ki, azalma tempi Latın Amerikasına və Karib hövzəsində 37%, Afrikada 18%, inkişaf etməkdə olan Asiyada isə 4% olmuşdur.

Dünyanın iki ən böyük iqtisadiyyatı olan ABŞ və Çinə gəlincə, 2019-cu ildə ABŞ iqtisadiyyatının cəlb etdiyi birbaşa xarici investisiyaların həcmi 251 milyard dollar təşkil edirdisə, 2020-ci ilə qədər bu rəqəm 134 milyard dollara enmişdir. Digər tərəfdən, Çin 2019-cu ildə iqtisadiyyata 140 milyard dollar sərmayə qoysa da, 2020-ci ilə qədər bu rəqəm 163 milyard dollara çatmışdır.

Beləliklə, 2020-ci ilə qədər Çin birbaşa xarici investisiyaların həcminə görə dünyanın ən böyük ölkəsinə çevrilmişdir. Çində pandemiya dövründə əsas investisiya sahələri informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və əczaçılıqdır. Eyni zamanda, Çinin ÜDM-i 2,3% artaraq, onu 2020-ci ilə qədər iqtisadiyyatını inkişaf etdirməyə davam edən yeganə əsas ölkəyə çevirmişdir.

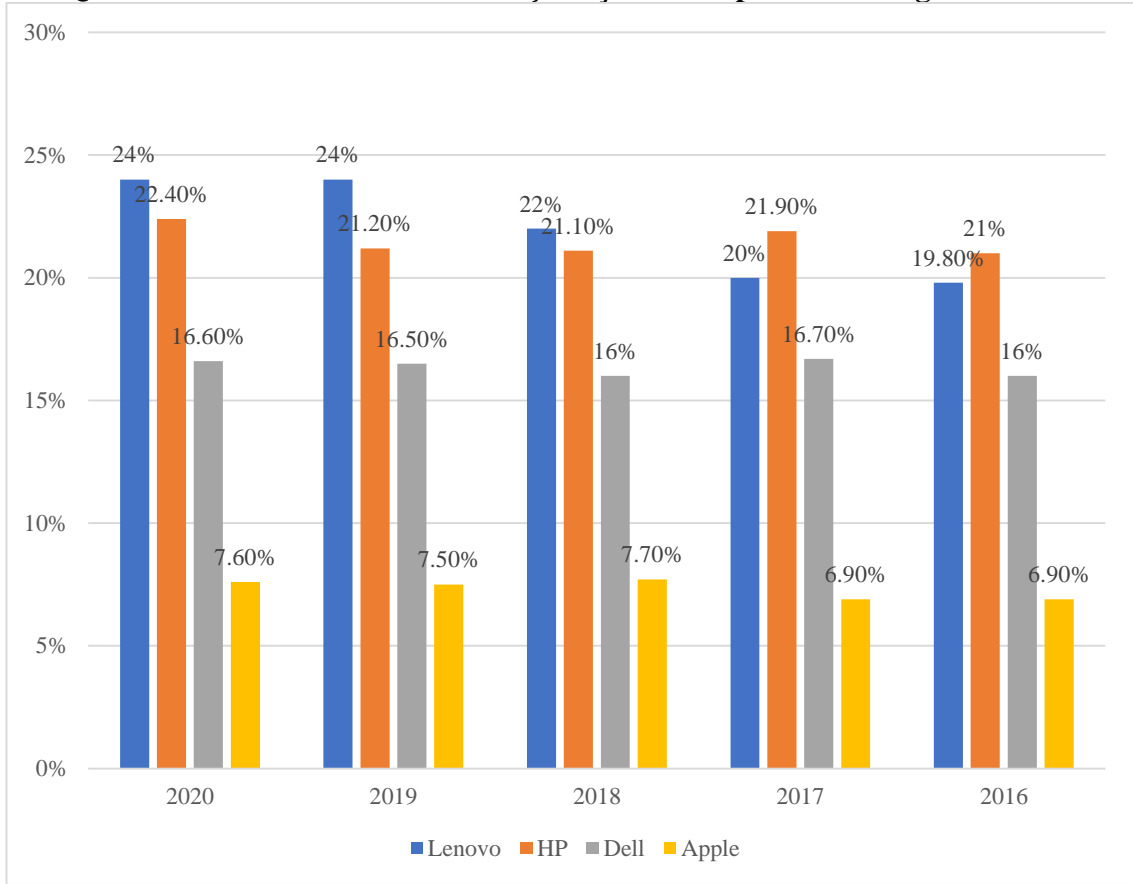
İnfeksiyanın qarşısını almaq üçün iş yerlərinin və məktəblərin onlayn köçürülməsi kompüterlərə və bir çox digər elektron cihazlara tələbatı artırmış və bu cür cihazları istehsal edən ölkələrdən təklifin artmasına səbəb olmuşdur (Joel D.A. 2020: p.542).

İnformasiya texnologiyaları sahəsində global tədqiqat mərkəzi olan Gartner-in məlumatına görə, 2020-ci ildə global kompüter satışları 4,8% artaraq 275 milyona çatmışdır. IDC-nin (International Data Company) məlumatına görə, ötən il dünya üzrə satılan kompüterlərin sayı əvvəlki illə müqayisədə 13% artaraq 302,6 milyon olmuşdur.

Bu və yuxarıda göstərilən bütün rəqəmlər son 10 ilin ən yüksək göstəriciləridir.

Qrafik 4: 2016-2020 -ci il üzrə ABŞ və Çinin kompüter ticarət göstəriciləri

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> - DSK 2021.

Qrafikdən məlum olur ki, 2020-ci ilin yanvar ayına olan statistik məlumatlara görə, kompüter satışında ön sıralarda olan Çin Lenovo-nun qlobal bazar payı əvvəlki illərdə olduğu kimi 24% təşkil etmişdir. Sonrakı yerləri ABŞ kompüter şirkətləri HP (22,4%), Dell (16,6%) və Apple (7,6%) tutur (Joel D.A. 2020: p.542-543).

Bir çox ölkədə genişmiqyaslı karantin və digər məhdudlaşdırıcı tədbirlərin bərpası ilə kompüter və elektron cihazlara tələbatın artacağı, ABŞ və Cənubi Koreya kimi ölkələrin 2021-ci ilə qədər Çinlə tədarük və ixracı artıracağı gözlənilir.

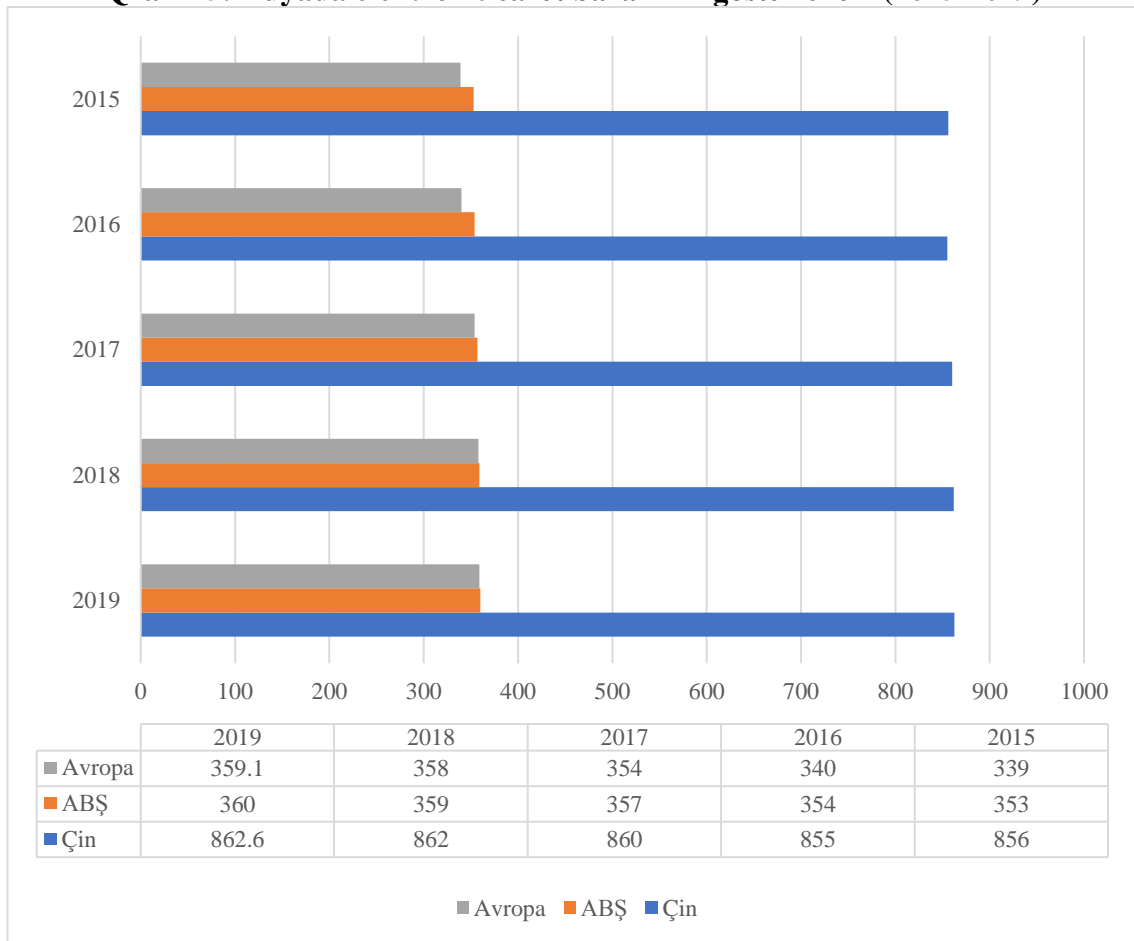
Hələ buraxılmamışdan əvvəl ABŞ-Çin ticarət müharibəsinin əsas subyektlərindən biri, şübhəsiz ki, müasir texnologiya idi - süni intellekt, robotlar və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları.

Huawei və ZTE kimi Çin telekommunikasiya şirkətləri qlobal təzyiq və ABŞ-in siyasi təzyiqi altında olan ölkələrlə müqavilələri pozsalar da, hər iki şirkət keçən il Çinin materik hissəsində (Honq Konq və Makao daxil olmaqla) 5G stansiyaları qurmuşdurlar.

COVID-19 epidemiyasının təsirinə məruz qalan onlayn pərakəndə satıcılara Çindən Alibaba, JD.com, Meituan və Pindo və ABŞ-da Amazon və Walmart kimi e-ticarət şirkətləridir.

Qida satışından tutmuş taksi sifarişlərinə qədər bir çox xidmətləri birləşdirən Çinin Meituan Tencent (914 milyard dollar) və Alibaba (724 milyard dollar) dünyada ən böyük internet bazarlarındandır.

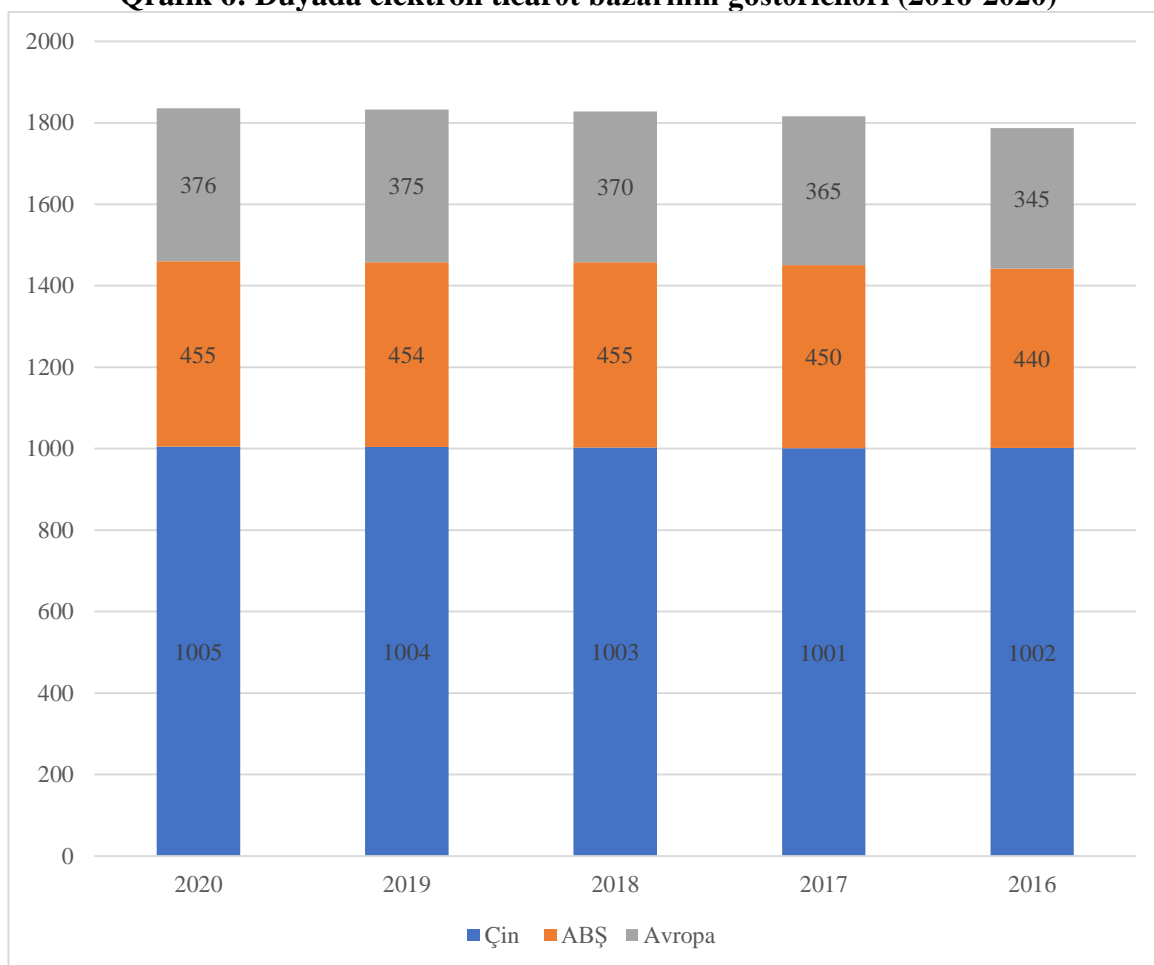
Qrafik 5: Dünyada elektron ticarət bazarının göstəriciləri (2015-2019)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> - DSK 2021.

Qrafikdən məlum olur ki, Çin 862,6 milyard dollarlıq onlayn satışla (ABŞ-da 360 milyard dollar və Avropada 359,1 milyard dollar) dünyanın ən böyük elektron ticarət bazarıdır. Bu rəqəm 2020-ci ildə 16,5% artmışdır (Bax: Qrafik 6) (Joel D.A. 2020: p.500).

Qrafik 6: Dünyada elektron ticarət bazarının göstəriciləri (2016-2020)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> - DSK 2021.

Çin Milli Statistika Bürosunun məlumatına görə, 2020-ci ilin ilk 11 ayında onlayn pərakəndə satış ümumi satışların 30%-ni təşkil etmişdir. Fiziki mağazaların mövqeyini sürətləndirməyə davam edəcək onlayn mağazaların gəlirlərinin 2021-ci ilə qədər artması gözlənilir. Karantin müddətində, Çinin kiçik şəhərlərində müxtəlif yeməkləri onlayn satan Şanxayın Pindodo da yayılan fürsətin təsiri altında bazar dəyərini dörd dəfə artıraraq 240 milyard dollara çatdırmışdır. Çinlilərin dediyi kimi, “危機即轉機” - hər böhran bir fürsət, dönüş nöqtəsidir. Praqmatik metodların və adaptiv rejimlərin yaratdığı kritik vəziyyəti dəyişdirə bilən Çin, yoluxucu dövrdə iqtisadi artımı təmin edən əsas ölkələr arasında yeganə ölkə olmuşdur.

ABŞ hökumətinin təqdim etdiyi kimi sosial yardım paketləri ayırmayan Çin hökuməti bunun əvəzində iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən sənaye istehsalı və ixracını canlandırmaq üçün əhəmiyyətli yardımlar edib. Bundan əlavə, epidemiyadan zərər çəkmiş kiçik və orta sahibkarlığın iflasının qarşısını almaq və

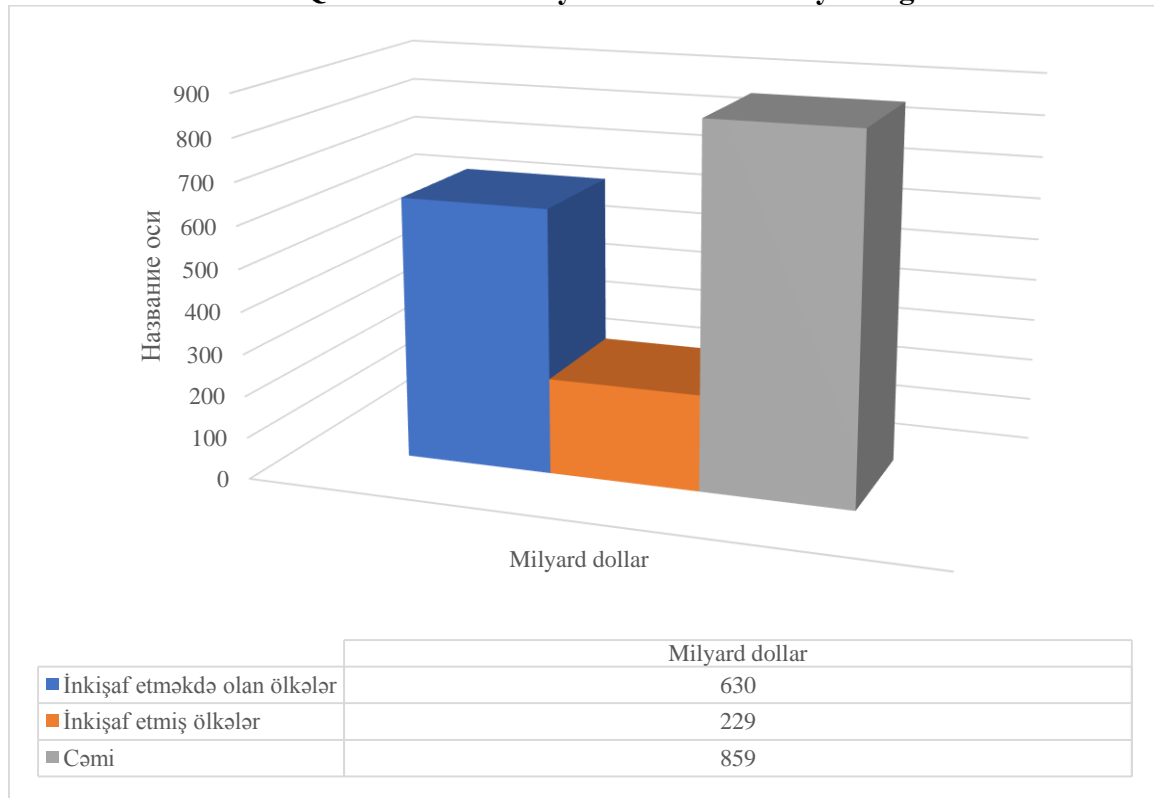
daxili istehlak bazarını canlandırmaq üçün bir sıra dəstəkləyici tədbirlər həyata keçirilmişdir. Yanvar-fevral aylarında koronavirusun sürətlə yayılması ilə Çinin sənaye istehsalı 13,5% azalaraq 6,2%-ə enmişdir (Joel D.A. 2020: p.52).

2.2. Çinin dünya kapital hərəkətində iştirakı və ölkə iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi

Epidemiyanın ilk olaraq Çində başlamasına, qorxuya səbəb olmasına və başlanğıcda pis təəssüratlar yaratmasına baxmayaraq, Çin hökumətinin bu xəstəliyi yerindəcə, çox qətiyyətlə dəf etdiyi söylenebilir.

Çinə yatırılan investisiyalardan danışarkən ilk növbədə BMT-nin qlobal miqyasda apardığı araşdırmaya nəzər salmaq faydalı ola bilər. Bu araşdırmaya görə, 2020-ci ildə dünyada bütün xarici sərmayələrin cəmi 859 milyard dollar təşkil etmiş, bu rəqəm COVID-19 səbəbilə əvvəlki illə müqayisədə 42% azalmışdır.

Qrafik 7: Pandemiya zamanı investisiya bölgüsü

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> - DSK 2021.

Qrafikdən də məlum olur ki, investisiyaların bölgüsünə baxdığımızda 859 milyard dolların 229 milyard dolları inkişaf etmiş ölkələrə, 630 milyard dolları isə inkişaf etməkdə olan ölkələrə getmişdir.

Bu rəqəmlərin hər ikisində azalma var, lakin inkişaf etməkdə olan ölkələrə gedən xarici investisiyalarda 12%, inkişaf etmiş ölkələrə gedən investisiyalarda isə 70%-ə yaxın qeydə alınmışdır. Bu baxımdan Çinə gələn xarici kapitalla nəzər saldıqda 2020-ci ildə ümumi rəqəmin 163 milyard dollar olduğu meydana çıxır (Joel D.A. 2020: p.72).

Bu məlumatları belə müqayisə edə bilərik: Çin ilk dəfə tarixdə Amerikanı geridə qoymuşdur. Amerikanın keçən ilki sərmayə göstəriciləri 132 milyard dollar idi.

İndi, 2021-ci ilin yanvar-aprel dövrünə baxdığımızda, 2019-cu ilin 4 aylıq dövrü ilə müqayisədə 2020-ci ilin eyni dövrünə baxdığımızda əslində Çinə gələn xarici kapital 38,6% artmış; Çində COVID-19 dövründə iki növ statistika görünməyə başlamışdır. Biri 2020-ci ilin eyni dövrü, digəri isə 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisə edilir.

2020-ci ilin birinci rübündə Çində xarici inkişaf, iqtisadi baxımdan çox kəskin azalma olmuşdur. Bu dövrdə xarici ölkələr bir müddət transmilli şirkətlər sərmayələrini Cənub-Şərqi Asiyanın digər ölkələrinə köçürməyi düşünmüş və bunun üçün planlar qurmuşdurlar. Bunun bir səbəbi də epidemiyanın Çində yaranmasıdır.

Cənub-Şərqi Asiya ölkələri daha müsbət və ucuz bir mühit təmin etdiyi üçün bu barədə daha ətraflı düşünmüş, lakin epidemiyanın bütün dünyaya yayılacağını hesablaya bilməmişdirlər. Beləliklə, digər ölkələr də ən azı Çin qədər riskli olmuşdur.

Bu vəziyyətdə Çin öz inkişaf prosesini hələ də davam etdirmişdir. Bunun səbəblərinə gəldikdə, Çinə gələn xarici kapitalın bu dövrdə niyə bu qədər güclü olduğunu aşağıdakılara əsaslanaraq təsdiqləyə bilərik:

Çində peyvəndin uğuru

1) Çin epidemiyanın ilk başladığı yer olsa da, Çin hökuməti çox qətiyyətli, təsirli və elmi tədbirlərlə bu xəstəliyi meydana çıxdığı anda dəf etmişdir. Çinin COVID-lə mübarizəsi bütün ölkələrdən əvvəl baş tutmuşdur (Zehra Y.İ., 2020: s. 156).

Bu gün deyə bilərik ki, COVID Çinə çox az təsir göstərmişdir. Hazırda 600 milyon insan peyvənd olunub və ilin sonuna kimi əhalinin 80%- nin peyvənd olunacağı nəzərdə tutulmuşdur.

Mövcud vəziyyətə baxmayaraq müsbət artım

2) Çinə gələn xarici kapitalın epidemiyaya baxmayaraq davam etməsinin ikinci səbəbi Çin iqtisadiyyatının birinci rübdə çox pis geriləməsinə baxmayaraq sonrakı rüblərdə bərpası və ili müsbət artımla (2,3 artım) başa vurmasıdır (Zehra Y.İ. 2020: s.129).

Bu mərhələdə təbii sektorlar arasında təkrar istehsala keçid dövrü başlanmışdır. Bu dövrdə təchizat zəncirləri işə başlamış, istehsal və istehlak artmışdır. Bu səbəbdən də iqtisadiyyatın yenidən öz yoluna düşdüyünü deyə bilərik.

Bundan əlavə, dünyada Çinlə rəqabət apara biləcək ölkələrdə -təchizat baxımından- istehsal COVID səbəbiylə o qədər də sürətlə inkişaf etmədiyi üçün Çin bu sahədən geri çəkilmiş və xarici investisiyaların buraya gəlməsi üçün təsirli və müsbət mühit yaradılmışdır.

Bəzi ölkələr “investisiyalarını başqa yerlərə köçürək” deyib, hesablama aparsalar da, epidemiyanın digər ölkələrə yayılması ilə bu hesablama ehtimalı uğursuz olmuş və Çinə mənfi təsir göstərməmişdir.

Çin sərhədlərin açılışı prosesini sürətləndirmişdir

ABŞ-ın təsirini azaltmaq üçün Asiya-Sakit okean regionunda çox mühüm əməkdaşlıq edilmişdir. Onlardan biri də RCP müqaviləsidir. Bu, Çinə çox əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Hesab edirik ki, bu, Çində yaxşı investisiya tamamlanmışdır.

Bundan əlavə, Çin Avropa İttifaqı ilə investisiya sazişi imzalamışdır - indi bir qədər tərəddüd etsə də, açıqlıq və investisiya baxımından iqtisadi əlaqələr kontekstində Çinə müsbət təsir göstərəcək. Bu səbəblərdən Çinə qoyulan

investisiyalar davam edir. Bu dövrdə yüksək texnologiyalı məhsullara, maliyyə məhsullarına və xidmətlərinə investisiyalar gözlənilir.

Çin inkişafdan sonra daha seçici olmağa diqqət yetirəcək. İndiki vaxtda köhnə yararsız texnologiyaların meydana çıxması ilə ekoloji cəhətdən təmiz texnologiya və maliyyə xidmətləri departamentlərinin bu mühitində yeni texnologiya daha çox önə çıxır.

Çində əməliyyat xərcləri artır

Mənfi tərəfi: Çində artan əməliyyat xərcləri, indi işçilərin maaşları, 2022-ci ildə xarici işçilərə verilən bəzi güzəştlərdən vergiyə cəlb ediləcək - bunun, xüsusilə əcnəbiləri işə götürən yüksək səviyyəli şirkətlər üçün təxminən 100.000 dollar olacağı təxmin edilir. Bu baxımdan xarici şirkətlər bir az da bu barədə düşünürlər (Zehra Y.İ. 2020: s.126).

Çini yaxşı tanımaq lazımdır

Çində ticarət Çinin özünə xasdır, ona görə də bu yeri bilməklə əvvəlcədən ticarət etmək daha doğru olar. Doğru zamanda doğru insanlarla olmaq lazımdır. Təbii ki, ilk başda ən böyük problem dil probleimidir.

Dilçilik baxımından burada eyni dildə danışmaq və nə demək istədiyimizi anlamaq baxımından fərqli ifadələrlə qarşılaşa bilərik. Birincisi dil məsələsidir, ikincisi isə əməkdaşlıqdır. Ticarət etmək istəyirsinizsə, necə ticarət edirsiniz? İnvestisiya etmək və ya biznes qurmaq istəyirsiniz? Əgər siz investisiya etmək istəyirsinizsə, bunu özünüz edirsiniz, yoxsa çinli tərəfdaşınızla? Hamısı dəyişiklik məsələsidir. Həm də ticarət etmək istəyirsinizsə, almağa və ya satmağa gəlmisiniz? Buna görə də onları bilmək üçün əvvəlcədən Çin haqqına yaxşı öyrənmək lazımdır. Xüsusilə, sərmayə qoymaq daha mürəkkəb və uzunmüddətli məsələdir. Hara investisiya etməyi seçirsiniz və ərazinin təklif etdiyi imkanlar hansılardır? Bunu tək və ya başqa şirkətlə edirsiniz? Şirkət dövlət şirkəti olacaq, özəl şirkət, yoxsa yerli şirkət? Ona nə lazımdır? Texnologiyanızı, pulunuzu, işinizi istəyir?

Bütün bunlar çox mürəkkəb məsələlərdir və hərtərəfli öyrənilməsi lazımdır. Bunun üçün Çində uğur qazanmaq üçün kifayət qədər vaxta və kifayət qədər iqtisadi

gücə malik olmaq mütləqdir. Çində hər kəs uğur qazana bilər, amma məqsədli qruplar - ölkələr daha diqqətli olmalıdırlar.

Pandemiyanın Çinin global təchizat zəncirindəki mövqeyinə olduqca təsiri yüksəkdir. Çinin inanılmaz dərəcədə böyük daxili bazarı var. Onu dünyanın heç bir bazarı ilə müqayisə etmək olmaz. Ancaq biz bilirik ki, Çin iqtisadiyyatı bütövlükdə əvvəlki kimi deyil, daha sürətli böyüyür. Ona görə də bu daxili bazarın mənşəyinə baxmayaraq, güman edirəm ki, dünyanın hər bir istehsalçısı orada sərmayə qoyacaq və zavod tikəcək.

Təchizat zəncirinin bir hissəsi kimi Çindən kənarında satış edənlər əvvəlcə bir az təsirli ola bilər. Amma onların da ayrılmaz olduğunu düşünmək olmaz, çünki belə böyük daxili bazarda ticarət etmək imkanı olanda bu riskə gedilmir (Zehra Y.İ. 2020: s.100).

Hazırda dünyada iqtisadiyyatın daralması və təbii fəlakətlər səbəbindən xarici ticarətin azalması səbəbindən daşınma qiymətlərində böyük artım müşahidə olunur. Bu, Çinə mənfi təsir göstərmişdir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, o, son 20 ildə dünyada, xüsusən də avtomobil sektorunda qloballaşmış və parçalanmışdır.

Çinə birbaşa xarici investisiyalar 2021 - ci ilin 9 ayında əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 19,6 faiz artmışdır.

Çin Ticarət Nazirliyinin məlumatına görə, yanvar-sentyabr aylarında ölkəyə birbaşa xarici investisiyalar illik bazada 19,6 faiz artaraq 859 milyard 510 milyon yuana (təxminən 134,7 milyard dollar) çatmışdır.

Bu dövrdə xidmət sektoruna xarici investisiyalar 22,5 faiz artmış, yüksək texnologiyalar sənayesində isə artım 29,1 faiz təşkil etmişdir.

İstifadə olunan xarici kapital dollar ifadəsində 25,2% artmışdır (Şahin Y.L. 2020: s.109).

Analitiklər birbaşa investisiyaların artımını yeni növ koronavirus (Covid-19) epidemiyasından sonra Çin iqtisadiyyatının bərpasının yeni əlaməti kimi qiymətləndirmişdirlər.

2.3. Çinin beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığı: əsas tendensiyalar və perspektivlər

COVID-19 pandemiyası virusun daimi mutasiyaları da daxil olmaqla bir çox dönüşlərdən keçir. Qlobal iqtisadiyyatın bərpası hələ də qarışıq zəmində olsa da, pandemiya nəzarət hələ də çətin problem yaradır.

Asiya-Sakit Okean regionu qlobal iqtisadi artım üçün əsas mühərrikdir. Asiya-Sakit Okean hövzəsinin üzv iqtisadiyyatları üçün COVID-19-a qalib gəlmək və böyüməyi tez bir zamanda bərpa etmək hazırda bizim əsas prioritetimizdir (Şahin Y.L. 2020: s.112).

Mövcud şəraitdə pandemiyanın təsirini aradan qaldırmaq və qlobal iqtisadiyyatın bərpasını artırmaq üçün bütün ölkələr həmrəyliyi və əməkdaşlığı gücləndirməlidir.

Birincisi, ölkələr COVID-ə qarşı reaksiya üzrə beynəlxalq əməkdaşlığı gücləndirməlidir. Peyvəndlər pandemiya qalib gəlmək və iqtisadiyyatı canlandırmaq üçün güclü silahdır. Çin peyvəndlərin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əlçatan və əlverişli olmasını və qlobal ictimai sərvətə çevrilməsini təmin etmək üçün peyvəndlər üzrə daha sıx beynəlxalq əməkdaşlığa çağırır.

Çin özünün kütləvi peyvənd proqramının çətinliklərini dəf edərək, digər inkişaf etməkdə olan ölkələrə 500 milyon dozadan çox peyvənd təqdim etmiş və növbəti üç il ərzində COVID-19-a qarşı cavab tədbirləri və iqtisadi və digər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sosial bərpa işləri aparılmışdır.

Çin COVID-19 peyvəndləri üzərində əqli mülkiyyət hüquqlarından imtina dəstəkləyir və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) və digər beynəlxalq qurumlar tərəfindən erkən qərarın qəbul edilməsi üçün digər tərəflərlə işləyir (Yıldırım A.H. 2020: s.18).

Çin peyvənd tədarük zəncirlərini sabit və təhlükəsiz saxlamaq və zəruri malların daşınmasını dəstəkləmək üçün əməkdaşlıq təşəbbüslərində fəal iştirak edir. Çin, APEC iqtisadiyyatlarına COVID-19 üzərində erkən qələbə qazanmağa və iqtisadi bərpaya nail olmağa kömək etmişdir.

Pandemiya dövründə bəşəriyyət ümumi sağlamlıq və təhlükəsizlik, sülh və

inkişaf, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və ümumi gələcəyə ehtiyac olduğunu daha dərindən dərk edir.

2020-ci il Çinin milli inkişafında mühüm bir mərhələdir. COVID-19-un dağıdıcı təsirləri və getdikcə mürəkkəbləşən beynəlxalq mühitlə üzləşən bütün ölkə, CPC Mərkəzi Komitəsinin güclü rəhbərliyi altında ümumi məqsəd arxasında toplaşmışdır. Çin virusu ehtiva edən ilk ölkə olmuşdur (Yıldırım A.H. 2020: s.128-119).

Ölkə ayrılmış vaxt ərzində ifrat yoxsulluğu aradan qaldırmağa, orta təbəqənin firavan cəmiyyətinin quruculuğunu başa çatdırmaqda həlledici uğurlara nail olmağa çalışır.

19-cu Çin Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin uğurlu beşinci plenar iclası Çinin növbəti beş il və sonrakı illər üçün böyük baxışını müəyyən etmişdir. O, müasir sosialist dövlətinin tam yenidən qurulmasında yeni bir yolun başlanğıcını qoymuş, tərəqqinin çətinliklərini dəf etməyə güclü təkan vermiş və Çin xalqının çiçəklənməsinə yol göstərmişdir.

2020-ci il Çinin xarici əlaqələri üçün sıçrayış ilidir. Böyük bir ölkənin lideri kimi, dünyagörüşü və güclü məsuliyyət hissi ilə Prezident Si Cinpin güclü dövlət diplomatiyasının rəhbəri olmuşdur. O, xarici ölkə liderləri və beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri ilə 84 dəfə görüşüb, innovativ virtual platforma vasitəsilə “bulud diplomatiyası” da daxil olmaqla 22 mühüm diplomatik tədbirdə iştirak etmişdir. Bu, COVID-19 və Çinin xarici siyasətinin inkişafı ilə bağlı qlobal konsensusun qurulmasına kömək edən ən mühüm addımdır (Yıldırım A.H. 2020: s.108).

Prezidentin Diplomantik Məsələlərini rəhbər tutaraq, biz diqqətimizi COVID-19 ilə birlikdə həll etməyə və diplomatik xidmətimizdə qarşılaşdığımız problemlərin həllində irəliləməyə yönəlmişik. Ölkəyə xidmət etmək və dünyaya töhfə vermək, dəyişən vəziyyətlə irəliləmək üçün Çində müsbət addımlar atılmışdır.

Eyni zamanda, ölkə korona virusu və “siyasi virus”la mübarizə apararaq milli maraqların və qlobal sabitliyin qorunmasına yeni töhfələr vermişdir. Çin Xalq Respublikasının pandemiya zamanı səy və nailiyyətləri aşağıdakı səkkiz sahədə öz əksini tapmışdır:

Birincisi, ölkə COVID-19-a qarşı güclü beynəlxalq əməkdaşlıq qurmuşdur.

Keçən il ərzində Çində və dünyada COVID-19 ilə mübarizəyə diplomatiya sahəsində fəal töhfə verilmiş və əsas, məsuliyyətli ölkə olaraq konkret fəaliyyətlərlə konkret humanitar icmalar təşviq edilmişdir.

Ölkə daxilində tamamilə COVID-19 qadağası ilə məşqul olunmuşdur. Epidemiyanın ilkin mərhələlərində Çin qlobal miqyasda xilasetmə obyektlərinin təhlükəsizliyini təmin etməyə kömək etmişdir.

Qlobal miqyasda infeksiyalar artdıqca, Çin xarici sərhədləriylə güclü müdafiə xətti qurmaq, çətin qazanılmış gəlirləri qorumaq üçün çalışmışdır (Yıldırım A.H. 2020: s.58).

İqtisadiyyatın tədricən inkişafı ilə insanların və malların hərəkəti üçün “magistral yollar” və “yaşıl yollar” yaratmaq üçün innovativ yanaşmalar qəbul edilmişdir ki, bu da ölkənin sabit, açıq və daxili iqtisadiyyatının bərpasına və sosial inkişafına töhfə vermişdir.

Beynəlxalq səviyyədə Çin COVID-19-a qarşı əməkdaşlığı fəal şəkildə təşviq etmişdir. Çin Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və beynəlxalq ictimaiyyətlə həmişə açıq, elmi və məsuliyyətli əməkdaşlıq aparır. Çin Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının rəhbərliyini qətiyyətlə dəstəkləyir və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatını və BMT-nin COVID-19 Qlobal Humanitar Fəaliyyət Planını maliyyələşdirir (Serdar A.N. 2020: s.129).

Çin pandemiya dövründə 150-dən çox ölkəyə və doqquz beynəlxalq təşkilata yardım etmiş və ehtiyacı olan 34 ölkəyə 36 tibbi qrup göndərmişdir.

Ən böyük tibbi məhsul istehsalçısı olaraq, Çin dünya ölkələrini 200 milyarddan çox maska, 2 milyard qoruyucu geyim və 800 milyon test dəsti ilə təmin etmək üçün səylər göstərmişdir.

Çin həmçinin dərman və peyvəndlərin hazırlanması sahəsində əməkdaşlığı fəal şəkildə təşviq etmək, digər ölkələrlə birgə profilaktika və nəzarəti təşviq etmək, qlobal səhiyyə işlərinin idarə edilməsini gücləndirmək və hamı üçün birgə qlobal sağlamlıq icması qurmaq niyyətindədir.

İkincisi, Çin açıqlığı və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı daha da genişləndirmişdir.

Son bir ildə dünya iqtisadiyyatı İkinci Dünya Müharibəsindən bəri ən pis tənəzzül dövrü yaşamışdır. Dünyanın ikinci ən böyük iqtisadi sistemi olan Çin islahatları və açıqlığı dərinləşdirmiş, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı fəal şəkildə davam etdirmiş və qlobal dirçəlişə təkan vermişdir.

Çində 2020 -ci ildə Hainan Azad Ticarət Limanının inkişafı üzrə baş plan tərtib edilmişdir. Shenzhen və Pudongda davamlı islahat və açıq tədbirlər irəli sürülmüşdür.

Xidmət biznesini yaradıcı şəkildə təşviq etmək üçün daha çox sınaq proqramı işə salınmışdır. Bu addımlarla Çin dünyaya daha geniş bir pəncərədən baxır (Serdar A.N. 2020: s.16).

Pandemiya zamanı Çin daxili dövriyyənin əsasını və daxili və beynəlxalq dövriyyəni gücləndirən yeni inkişaf modelini yetişdirmək qərarına gəlmişdir. Çinin əsas məqsədi daxili tələbi güclü şəkildə genişləndirmək və daxili və beynəlxalq dövriyyə arasında daha dərin və geniş əlaqə yaratmaqdır. Bu, dünya üçün daha geniş bazar imkanları və beynəlxalq əməkdaşlıq üçün daha geniş məkan təmin edəcəkdir.

Çətinliklərə baxmayaraq, Çinin digər ölkələrlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı irəliləməkdə davam edir. Bu ilin ilk üç rübündə Çin iqtisadiyyatında müsbət artım, ümumi əmtəə ticarətində qeyri-sabitlik və xarici investisiyalarda əhəmiyyətli artımlar bərpa olunmuşdur. Çinin bu il müsbət artım qeydə alan ilk böyük iqtisadiyyat olacağı gözlənilir. Çətinliklə qazanılan bu uğur qlobal bərpa üçün mühüm zəmin yaradır.

Kəmər və Yol Tərəfdaşlığı COVID-19-a qarşı güclü möhkəmlik və canlılıq nümayiş etdirir. Bu ilin ilk səkkiz ayında Çinin “Bir Kəmər və Yol” tərəfdaşları ilə ticarəti 5,8 trilyon yuana çatmış, Çin şirkətləri “Kəmər və Yol” tərəfdaşlarına sərmayə yatırmaqla yanaşı, bu sahəyə 30% sərmayə qoymuşdur (Serdar A.N. 2020: s.13).

2020 - ci ilin Noyabrın əvvəlinə olan məlumata görə, Çin-Avropa yüksək sürətli dəmir yolu xətti keçən il yük həcmnin 50%-dən çoxunu daşımaqla 10 000-dən çox xidməti yerinə yetirmişdir.

Üçüncüsü, Çin əməkdaşlıq proseslərində qlobal sabitliyi qətiyyətlə dəstəkləyir.

Ötən il ərzində Çin digər böyük ölkələrlə münasibətləri inkişaf etdirmək və ümumi sabitlik və balanslaşdırılmış inkişaf da daxil olmaqla, böyük güc münasibətləri çərçivəsini inkişaf etdirmək üçün müsbət səylər göstərmişdir.

Çin-Rusiya koordinasiya strateji tərəfdaşlığının yeni dövrdə davamlı inkişafını istiqamətləndirmək üçün Prezident Si Cinpin bu il Rusiya Prezidenti Vladimir Putinlə dörd telefon danışığı aparmışdır.

İki ölkə bir-birini epidemiya əleyhinə ləvazimat və tibbi yardımla təmin etmişdirlər. İki tərəf arasında praktiki əməkdaşlıq dərinləşməkdə davam edir. Bir sıra iri layihələrdə davamlı irəliləyiş var.

Çində demək olar ki, Elm və Texnologiyada İnnovasiya İli rəsmən başlayıb.

Bu il Çin-Avropa İttifaqı diplomatik əlaqələrinin 45-ci ildönümüdür. Çin və Aİ liderləri koordinasiya və əməkdaşlığı gücləndirmək, strateji qarşılıqlı etimadı dərinləşdirmək, çoxtərəfliliyi qətiyyətlə dəstəkləmək və qlobal çağırışları birgə həll etmək barədə razılığa gəlirlər.

Çin son üç rübdə ilk dəfə olaraq Aİ-nin ən böyük ticarət tərəfdaşı olmuşdur. Hər iki tərəf əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına dair ümumi öhdəliklərini əks etdirən coğrafi göstəricilər haqqında saziş imzalamışdır.

Hər iki tərəf ətraf mühit və iqlim, digəri isə rəqəmsal əməkdaşlıq üzrə iki yeni yüksək səviyyəli dialoq mexanizminin yaradılması, yaşıl və rəqəmsal əməkdaşlıq üçün əməkdaşlığın qurulması barədə qərar qəbul etmişdir.

Bu sahədə iki tərəf arasında sıx əməkdaşlıq Çin-Avropa strateji tərəfdaşlığına yeni ölçü qatmışdır. Çin-Avropa investisiya sazişi üzrə danışıqlar yekun mərhələdədir və hər iki tərəf bu ilin sonuna qədər danışıqları yekunlaşdırmağa çalışmaqdadırlar.

Çin-ABŞ münasibətləri bu il dörd il əvvəl diplomatik əlaqələrin qurulmasından bəri ən çox çətinliklərin şahidi olmuşdur. Dünyanın birliyə və əməkdaşlığa ən çox ehtiyacı olduğu üçün ABŞ-ın birtərəfli yolu tutması beynəlxalq sistemin ən çəşdirici amillərdən birinə çevrilmişdir (Serdar A.N. 2020: s.19).

ABŞ-da bəziləri öz maraqları və siyasi qərəzləri səbəbindən Çinə repressiya etməklə, ədalətsiz sanksiyalar tətbiq etməklə və hətta Çinə qarşı ideoloji

çekişmələrlə yeni Soyuq Müharibə başlatmağa cəhd etmişdirlər.

İnsanların xoş təsir etməyən bu hərəkətlərə indi son qoyulmalıdır. Əks halda, onlar Amerikanın reputasiyasına xələl gətirəcək, dünya sülhü və sabitliyinə xələl gətirəcək və nəticədə dünya xalqı və tarixi tərəfindən rədd ediləcəklər (Serdar A.N. 2020: s.19).

Çin-ABŞ münasibətləri iki tərəfi aşan, əslində çoxtərəflilik və ya qərəzlilik, tərəqqi və ya gerilik, ədalət və ya hegemonluq məsələsinə çevrilən mürəkkəbliyə işarə edir.

Çinin qoruduğu təkə onun qanuni hüquq və mənafeləri deyil, həm də bütün ölkələrin ümumi və uzunmüddətli maraqlarıdır. Çinin zəmanət verdiyi sahə təkə Çin və ABŞ arasında qarşılıqlı əlaqəni dəstəkləyən siyasi çərçivə deyil, həm də bütün ölkələr üçün aktual olan beynəlxalq münasibətləri tənzimləyən fundamental qaydadır. Çinin müdafiə etdiyi sahə isə təkə özünün qanuni təklifləri deyil, həm də dünyanın ədaləti və ədalətidir.

Dördüncüsü, Çin qonşularıyla ümumi gələcəyi olan icmanın qurulmasında ciddi irəliləyiş əldə etmişdir.

Ötən il ərzində Çin dostluq, dürüstlük, qarşılıqlı fayda və inklüzivliyi təşviq edən Qonşuluq Diplomatiyası Təlimatlarına uyğun olaraq, COVID-lə mübarizədə və bir çox digər sahələrdə qonşuları ilə fəal əməkdaşlıq etmişdir. Bu əməkdaşlıq daha geniş marağa və insanlarla daha sıx əlaqəyə töhfə vermiş və ümumi gələcəyi olan bir cəmiyyətin qurulmasında güclü addımlar atmışdırlar (Serdar A.N. 2020: s.129).

Yaponiyanın yeni hökumətinin formalaşması ilə Prezident Si Cinpin və Baş nazir Yosihide Suqa Çin-Yaponiya münasibətlərinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması və inkişafı ilə bağlı yeni və mühüm konsensusa nail olmuşdurlar. İki ölkə Tokio Olimpiadası və Pekin Qış Olimpiya Oyunlarına ev sahibliyi etməkdə bir-birini dəstəkləmiş, Çin-Yaponiya münasibətlərini yeni dövrün çağırışına uyğun olaraq ciddi şəkildə qurmuşdur.

Çin mühüm qonşusu Hindistanla dinc yanaşı yaşaması və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı yüksək qiymətləndirir. İki ölkə strateji əlaqələri qoruyub saxlamışdır. Çin sərhəd mübahisəsini qətiyyətlə və düzgün şəkildə həll etmiş və Çin-Hindistan

münasibətlərini düzgün istiqamətə yönəltmişdir.

Çin Asiya-Sakit okean əməkdaşlığında mühüm irəliləyiş əldə etmişdir. APEC İqtisadi Liderlərinin İclasında Sədr Si Cinpin Asiya-Sakit Okean regionunun birgə qurulması və regional əməkdaşlığın istiqamətini göstərmək üçün birgə səy göstərmişdir.

Baş nazir Li Keqiang Şərqi Asiya Əməkdaşlıq Liderlərinin Görüşündə iştirak etmiş və dünyanın ən böyük əhalisi və ən böyük iqtisadi ölkələri daxil olmaqla, ən perspektivli azad ticarət zonasının qurulması prosesinin başlanğıcını göstərən Regional Hərtərəfli İqtisadi Tərəfdaşlığın (RCEP) imzalanmasının şahidi olmuşdur.

Çin və Cənub-Şərqi Asiya Ölkələri Assosiasiyası (ASEAN) bir-birinin ən böyük ticarət tərəfdaşı olmaq yolunda tarixi irəliləyişlərə imza atmışdır. Hər iki tərəf Çin-ASEAN İctimai Səhiyyə Təcili Müdaxilə Mexanizmi və Tibbi Təchizat Ehtiyatının yaradılmasını və Çin-ASEAN əlaqələrini ən uğurlu və canlı regional əməkdaşlığın yaxşı nümunəsinə çevirməyə çalışmağı istəmişdir (Özkoçak C.T. 2020: s.111).

Çin, Yaponiya və Koreya Respublikası regional iqtisadi fəaliyyətləri canlandırmaq, üçtərəfli azad ticarət danışıqlarını davamlı şəkildə inkişaf etdirmək və regional iqtisadi əməkdaşlığı daha yüksək səviyyəyə qaldırmaq sahəsində əməkdaşlığı gücləndirmişdir.

Çin Koreya yarımadasının nüvəsizləşdirilməsi və sülh mexanizminin yaradılması kimi iki məqsədə nail olmaq üçün addım-addım və əlaqələndirilmiş yanaşmanı müdafiə edərək yarımada davamlı sülh və təhlükəsizliyə nail olmağı hədəfləyir.

Çin Əfqanıstanın milli barışıqı və Əfqanıstan məsələsi ilə bağlı regional oyunçular arasında konsensusun yaradılmasına şərait yaratmış və Əfqanıstanda danışıqların təşviqinə dəstək vermişdir.

Çin Benqal və Birma arasındakı mübahisənin həllində vasitəçilik edərək, Birmanın şimalında ümumi sabitliyin qorunmasına yardım etmişdir.

Beşincisi, Çin inkişaf etməkdə olan ölkələrin ümumi maraqlarını qorumuş və genişləndirmişdir.

Son bir il ərzində Çin öz maraqlarından üstün olaraq, virusla mübarizə aparmaq, iqtisadiyyatın bərpasını təşviq etmək və ümumi gələcəyi qəbul etmək üçün digər inkişaf etməkdə olan ölkələrlə sıx əməkdaşlıq etmişdir. Bu cür birlik və əməkdaşlıq zamanın sınağından çıxmış, yeni canlılıq nümayiş etdirmişdir (Özkoçak C.T. 2020: s.114).

Prezident Xi Jinping və Afrika liderləri qarşılıqlı yardımın gözəl ənənəsini təşviq etmək və gücləndirmək üçün COVID-19-a qarşı Çin-Afrika Koalisiyasını uğurla toplamışdır. Hər iki tərəf sağlamlıq proqramlarına üstünlük verib və FOCAC Pekin Sammitində elan edilmiş səkkiz əsas təşəbbüsün həyata keçirilməsini sürətləndirmişdir.

Çin-Ərəb Əməkdaşlıq Forumunun 9-cu Nazirlər görüşü çağırılmış və bütün tərəflər Çin-Ərəb münasibətləri üçün daha parlaq gələcək açaraq, Çin və ərəb ölkələri üçün ortaq gələcəyi olan bir icma qurmaq barədə razılığa gəlmişdirlər (Özkoçak C.T. 2020: s.117).

Çin, Latin Amerikasını və Karib hövzəsi ölkələrinin xarici işlər nazirləri COVID-19 ilə bağlı xüsusi videokonfrans keçirmiş və COVID-19-a qarşı mübarizə üçün xüsusi Çin-LAC borcu başlatılmışdır. Bu birgə səy Çin və LAC ölkələri arasında birliyi və dostluğu nümayiş etdirir.

Çin inkişaf etməkdə olan ölkələrə virusun öhdəsindən gəlmək və çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün tibbi ekspertlər qrupu göndərmişdir. Çin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə peyvəndlərin mövcudluğuna töhfə vermək üçün onu inkişaf etdirdikdən və tətbiq etdikdən sonra peyvəndi qlobal ictimai sərvətə çevirməyi öhdəsinə götürmüşdür.

Çin G20 Borc Xidmətinin Dayandırılması Təşəbbüsünün (DSSI) hazırlanmasında fəal iştirak edərək, DSSI tələblərinə cavab verən bütün borc xidmətlərinin dayandırılması tələbini həyata keçirərək, təxirə salınma məbləğləri baxımından G20 üzvləri arasında birinci yeri tutmuşdur (Özkoçak C.T. 2020: s.118-119).

Çin beynəlxalq ictimaiyyətin BMT-nin 2030-cu ilə qədər Davamlı İnkişaf Gündəliyinə sadıqlığının ciddiliyini təbliğ etmiş və BMT ilə Yoxsulluğun Azaldılması və Cənub-Cənub Əməkdaşlığı üzrə yüksək səviyyəli video konfrans

təşkil etmişdir. Bu səylər inkişaf etməkdə olan ölkələrin birliyini və tərəqqisini dəstəkləməyə və inkişaf etməkdə olan ölkələrin ümumi maraqlarını qorumağa inamımızı tam nümayiş etdirir.

Altıncısı, Çin qlobal idarəetmə sisteminin islahatında fəal iştirak etmişdir.

Çoxtərəfli görüşlərdə iştirakı zamanı Sədr Si Cinpin hərtərəfli və sistemli şəkildə Çinin qlobal idarəçiliklə bağlı fikirlərini açıqlamış və Çinin qlobal çağırışlara müsbət cavab vermək üçün təkliflərini irəli sürmüşdür (Özkoçak C.T. 2020: s.121).

Digər beynəlxalq ictimaiyyətlə birlikdə biz beynəlxalq hüquq normaları ilə çoxtərəfli ticarət rejimi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) əsasını təşkil edən beynəlxalq sistem qurmuşdur.

Tarix irəlilədikcə, biz BMT-nin regional və beynəlxalq məsələlərdəki rolunu dəstəkləməyə, beynəlxalq münasibətlərdə daha çox demokratiyaya kömək etməyə və iqtisadi qloballaşmanı daha şəffaf, əhatəli, balanslı və qarşılıqlı faydalı hala gətirməyə davam etmişdir.

Çin iqlim dəyişikliyi ilə bağlı beynəlxalq əməkdaşlığa cavabdehdir. Çin 2030-cu ilə qədər CO2 emissiyalarını maksimuma çatdıracağı və 2060-cı ilə qədər karbon neytrallığına nail olacağı və qlobal ekologiyanın qorunmasına töhfə verməyə hazır olduğunu bəyan etmişdir.

Çin inkişaf etməkdə olan sahələrdə beynəlxalq qaydaların hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir. Qlobal Məlumat Təhlükəsizliyi Təşəbbüsünü elan etməklə Çin kibertəhlükəsizliklə bağlı beynəlxalq narahatlıqları aradan qaldırmağı hədəfləyir. Çin sülh, təhlükəsizlik, açıqlıq və əməkdaşlığı ehtiva edən beynəlxalq kiberməkan yaratmaq üçün digər ölkələrlə işləyir.

Yeddincisi, Çin diplomatik fəaliyyətlə xalqına ürəkdən xidmət edir.

Ötən bir il ərzində Çin öz işində insan mərkəzlilik prinsipinə sadıq qalaraq, epidemiyadan zərər çəkmiş xaricdəki hər bir vətəndaşın və qadının təhlükəsizliyinin və rifahının qayğısına qalmışdır.

Çin ev sahibi hökumətləri Çin vətəndaşlarının xaricdə üzləşdiyi çətinliklərin həllinə diqqət yetirməyə, pandemiya yoluxmuş şəxslərin müalicəsinə təcili yardım

göstərməyə və bu məqsədlə onlayn uzaqdan müalicə platforması yaratmağa çağırış etmişdir.

Müxtəlif çətinliklərin öhdəsindən gələrək, Çin xaricdəki çinli tələbələrə 1,2 milyondan çox tibbi məhsul çatdırmış, 100-dən çox ölkədəki xarici Çinlilərə təcili yardım ləvazimatları göndərmiş və sərhəddən kənar qalan Çin vətəndaşlarını geri qaytarmaq üçün 350-dən çox xüsusi təyyarə təmin etmişdir (Özkoçak C.T. 2020: s.122).

2020 -ci ilin Noyabr ayında Efiopiyada hərbi münaqişə başlayanda Çin oradakı 630 çinlinin hamısını 17 gün ərzində uğurla təhlükəsiz yerə təxliyə etmişdir.

Bütün bu qeyd etdiklərimiz həm Çinin daxildən inkişaf etməsinə, habelə pandemiyada Çinin beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığını artırmağa uğurlu töhvə vermişdir.

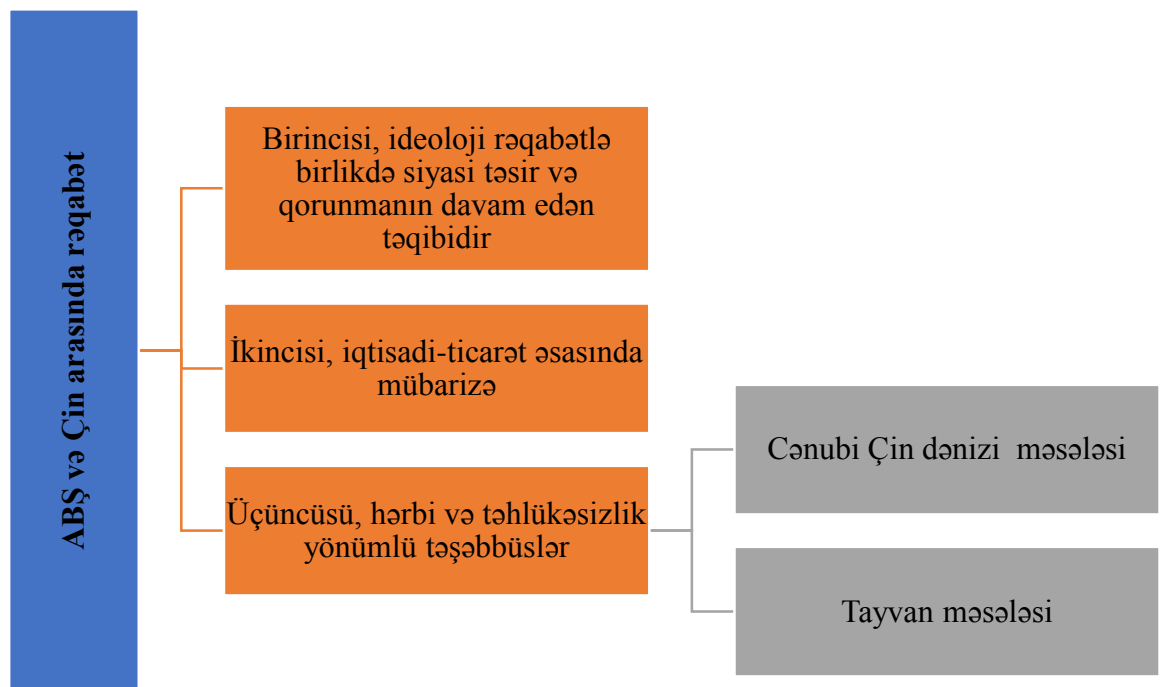
III FƏSİL. POST- COVID DÖVRÜ ÜÇÜN ÇXR - İN YENİ STRATEGİYASI: ÇİN İQTİSADİYYATININ HƏLLEDİCİ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

3.1. ABŞ və Çin ticarət konfliktini fonunda pandemiya böhranının nəticələrinin aradan qaldırılması

Koronavirus üzərində qələbə elan edildikdən sonra virusun episentrinin Avropadan ABŞ-a keçdiyi, ABŞ-ın bu günlərdə yoluxma sayına görə birinci yərə yüksəlmiş bildirilir. Bir tərəfdən koronavirus epidemiyasının bütün dünyaya yayılması sürətlənir, digər tərəfdən də ABŞ və Çin arasındakı diskurs savaşı enişli-yoxuşlu şəkildə davam edir.

Koronavirus bir çox sahələrdə ABŞ və Çin arasında böyük güc rəqabətinin formalaşmasında təsirli ola bilər və bu rəqabət yeni mərhələyə keçə bilər. Ümumiyyətlə, bu rəqabət üç fərqli müstəvidə formalaşır.

Sxem 1: ABŞ və Çin arasında rəqabət

Mənbə: <https://www.setav.org/abd-cin-rekabetinde-uc-cephe-ve-koronavirus/> - ABD və Çin rekabeti 2021.

5G-yə xas texnoloji rəqabət təhlükəsizlik yönümlü təşəbbüslərə əlavə edilə bilər.

Son dövrlər ərzində biz siyasi təsir və ideoloji rəqabətin arxasınca getməyin bir çox əksini gördük. ABŞ ümumiyyətlə Çini virusu gizlətməkdə və vaxtında tədbir görməməkdə ittiham edir. Lakin Trumpın “Çin virusu” ritorikasında israr etməsi, Pompeonun “Uhan virusu” tərifləri və G7 Xarici İşlər Nazirləri toplantısında Çinlə bağlı qərar verməyə cəhd etməsi bu rəqabətin tərkib hissəsi sayıla bilər (Serdar A.N. 2020: s.29).

Digər tərəfdən Çin ABŞ-ın əvvəlcə epidemiyaya kifayət qədər ciddi yanaşmadığını, Avropaya kömək edə bilməyəcəyini, yardımçı ölkə olaraq birinci gəldiyini, qlobal əməkdaşlıq diskursunu daim ön plana çıxardığını hər fürsətdə vurğulayır.

Çinin bu münasibətini virusun yayılmasına görə məsuliyyətini gizlətmək və onun qlobal imicini yeniləmək kimi qiymətləndirən tənqidçilər də var. Bundan əlavə, Çin tənqidləri Uhan yerli idarəçilərinin səhlənkarlığı və qısa müddətdə yeni virusu başa düşməməsi ilə əlaqələndirir.

2020-ci il videokonfrans vasitəsilə keçirilən G20 iclasının nəticələri səbirsizliklə gözlənilmişdir. İclasın sonunda virusla mübarizədə qlobal əməkdaşlıq qərarı qəbul edilmişdir.

Artıq bir müddətdir ki, xüsusilə Çin, Almaniyaya və Fransada əməkdaşlıq mexanizmləri hazırlayır və virusla mübarizə aparan Avropa ölkələrinə birbaşa yardım edir. G20-nin qərarı ilə ABŞ-ın ritorikasının yumşalacağı gözlənilir. G20-dən sonra ABŞ prezidenti Trumpın Çin sədri Xi ilə görüşündən sonra “Biz Çinlə sıx işləyirik” açıqlaması yumşalma əlaməti kimi qiymətləndirilə bilər (Serdar A.N. 2020: s.33).

Ancaq Trumpın “Çin virusu” kimi əvvəlki açıqlamalarından peşman olmadığını və Çindəki hadisələrin sayına şübhə ilə yanaşdığını deməsi də ABŞ-ın Çinə qarşı ehtiyatlı mövqeyinin davam etdiyini göstərir. ABŞ-ın seçki prosesində olduğunu nəzərə alsaq, Trumpın daxili siyasətdə dəstəyini artırmaq üçün Çinə qarşı ritorikasını yenidən sərtləşdirməsi təəccüblü olmayacaq.

Son 15 ildə ABŞ və Çin arasında iqtisadi, maliyyə, hərbi və texnoloji tarazlıq sürətlə Çinin xeyrinə dəyişib. Gələcəkdə Çin və ABŞ arasında hansı münasibətin şahidi olacağımız hələ də qeyri-müəyyən olaraq qalır. Çox güman ki, bu məsələ bu iki super gücün bir-biri ilə bağlı qorxularını idarə etmək bacarığı ilə həll olunacaqdır (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55929359>).

Belə ki, bu iki ölkə ya aralarındakı məsafəni idarə edərək, məsələn, iqlim böhranı, Covid-19 və gələcək epidemiyalardan, kommersiya texnoloji rəqabətindən yaranacaq problemləri birlikdə həll etməyə çalışaraq eyni istiqamətdə, ya da bir-birinə doğru hərəkət edəcəklər.

Məsələn, PPP ilə ölçüldükdə Çin indi dünyanın ən böyük iqtisadiyyatıdır. Bazar qiymətləri ilə ölçüldükdə, 10 ildən sonra ABŞ-ı ötmə ehtimalı sürətlə artır. ABŞ iqtisadiyyatı 2020-ci ilin son üç ayında 4,2% böyüyərkən, illik 3,5% azalarkən, Çin iqtisadiyyatı son üç ayda illik 6,8% və 2,3% böyüməyə davam edərək iki iqtisadiyyat arasındakı fərqi ortaya qoymuşdur.

Dünya iqtisadiyyatında Çinin ABŞ-a qarşı nisbi çəkisinin artdığını göstərən başqa hadisələr də var: Çin 2000-ci illərin əvvəlindən dünya ticarətindəki payını əhəmiyyətli dərəcədə artıraraq, birinci yerdə çatmışdır. Çinin ümumi qlobal ixracatdakı payı 2003-cü ildəki 5,9%-dən 2019-cu ildə 13,2%-ə yüksəlmiş halda, eyni illərdə ABŞ-ın payı 9,8%-dən 8,5%-ə enmişdir (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55929359>).

Bir ölkənin idxal həcmi onun bazarlarının digər ölkələr üçün əhəmiyyətini göstərir. Bu baxımdan, 2004-2019-cu illər arasında ABŞ-ın cəmi idxalı 71% artaraq 1,5 trilyon dollardan 2 trilyon 650 milyard dollara, Çinin idxalı isə 257 faiz artaraq 561 milyard dollardan 2 trilyon dollara yüksəlmişdir.

2009-cu ildə ABŞ və Çinin pərakəndə satış bazarlarının həcmi müvafiq olaraq 4 trilyon dollar və 1,8 trilyon dollar təşkil etmişdir. 2020-ci ilə qədər bu rəqəmlər Çinin xeyrinə 5,5 və 4 trilyon dollara dəyişmişdir (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55929359>).

Bir sözlə, Çin bazarının həm region ölkələri, həm də ümumən dünya iqtisadiyyatı baxımından əhəmiyyəti ABŞ-ı üstələyərək sürətlə artıb.

Dünya ticarətindəki çəkisi ilə paralel olaraq Çinin kreditor ölkə kimi əhəmiyyəti də son 20 ildə sürətlə artmışdır. Harvard Business Review jurnalında dərc edilən araşdırmada, Çinin 150-dən çox ölkəyə verdiyi kreditlərin dünya ÜDM-nin 5%-i qədər, ümumilikdə 1,8 trilyon dollara çatdığını vurğulaya bilərik (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55929359>).

Üstəlik, Covid-19 böhranı xüsusilə ABŞ və Avropanı dünya iqtisadiyyatının mərkəzlərində dərin tənəzzülə sürükləyərkən, Çin pandemiyası sürətlə nəzarət altına almış, təsirli peyvənd istehsal etmiş, səhiyyə ləvazimatları bazarında dominant mövqeyə yüksəlmişdir.

Digər tərəfdən, ölkələrin şirkətlərinin fəaliyyətinə baxaraq dünya iqtisadiyyatındakı çəkisini izləmək mümkündür. Bu kontekstdə Fortune Global (ən böyük) 500 şirkət siyahısı bizə bir fikir verə bilər. Fortune Global 500 siyahısında gəlir baxımından ölçüldükdə 29 Çin şirkəti var idi. Bu şirkətlərin bazarda 2008-ci ildə cəmi 1,1 trilyon dollar və cəmi 5% payı var. 2025-ci ilə qədər ümumi gəliri 8,3 trilyon dollar olan 129 Çin şirkəti ilə qarşılaşacağıq ki, onların ümumi gəlirdəki payı 25%-ə çatır.

Çinin bu iqtisadi inkişaf tendensiyası və onun kompüterlər, kosmik tədqiqatlar, süni intellekt kimi strateji texnoloji inkişafına, xüsusən də müdafiə xərclərinə əks olunma sürəti ABŞ administrasiyasını da narahat edir. Qısacası, ABŞ və Çin arasında iqtisadi, maliyyə, hərbi və texnoloji tarazlıq sürətlə Çinin xeyrinə dəyişmiş və dəyişməkdə də davam edir.

ABŞ və Çin arasındakı iqtisadi rəqabət, xüsusilə ticarət müharibələri ilə bir müddətdir öz aktuallığını qoruyur. 2020 -ci ilin yanvar ayında əldə edilən razılaşma ilə atəşkəs əldə olunsa da, ticarət müharibələri zamanı hər iki ölkə bundan təsirlənmişdir. Bu halda ticarət həcmi azalmış və iqtisadi artım templəri yavaşlamışdır.

Başqa bir mübarizə sahəsi olaraq Çin Avropanın ortasında ABŞ-a qarşı “Kəmər və Yol” təşəbbüsü ilə iqtisadi-siyasi varlığını möhkəmləndirməyə çalışır. Hazırda Çinin bu təşəbbüsə “sağlamlıq ipək yolu” əlavə etməsi ilə bağlı müzakirələr gedir.

Bununla belə, qarşıdakı dövrdə koronavirusun iqtisadi xərcləri ilə üzləşmək lazım gələcək.

Hal-hazırda, Çin iqtisadiyyatı hələ açıqlanmasa da, tarixində ən aşağı artım templəri ilə üzləşir, tarixdə işsizlik müavinəti üçün ən çox müraciət isə 2020 - ci ilin may ayında ABŞ-da qeydə alınmışdır.

Bundan əlavə, virusun dalğalar şəklində daim yeni mərkəzlərə keçməsi sabit istehsal, tələb və ticarət səviyyəsini qısa müddətdə əldə etməyə məcbur edir. Bu səbəbdən G20 toplantısında alınan qərara uyğun olaraq qlobal iqtisadiyyatı canlandırmaq üçün açıqlanan 5 trilyon dollarlıq paketə əlavə olaraq, ABŞ və Çin arasında önümüzdəki dövrdə iqtisadi əsaslı yumşalma cəhdlərinin görülməyi ehtimal edilir.

Nəticədə dünyanın ilk növbədə qlobal epidemiyaya ilə mübarizə apardığı bu günlərdə üç fərqli sahədə ABŞ və Çin arasında davam edən rəqabət koronavirusun kölgəsində arxa planda davam edir. Ancaq bilinməlidir ki, epidemiyaya qarşı qlobal qələbədən sonra bu rəqabət yenidən aktual məsələyə çevriləcək və geniş vüsət alaraq yeni mərhələyə qədəm qoyacaq.

ABŞ və Çin ticarətdə pandemiya böhranın nəticələrinin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı tədbirləri görməlidir (Serdar A.N. 2020: s.59):

1. Rəqəmsal iqtisadiyyatın rolundan istifadə etmək. COVID-19 yeni texnologiyaların, yeni biznes formalarının və 5G platformalarının istifadəsinə təkan verir.

2. Dəyişikliyə uyğunlaşmalı və böhranı fürsətə çevirmək. O, struktur islahatlarını dərinləşdirə və elmi və texnoloji innovasiyalar və rəqəmsal transformasiya vasitəsilə yeni artıma təkan verə bilər.

3. Güclü tərəfləri inkişaf etdirmək. O, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli mühit yarada, məlumat təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlığı yaxşılaşdırır, rəqəmsal infrastrukturunu gücləndirir və ölkələrin yüksək texnologiyalı şirkətlərinin oyun meydanını bərabərləşdirir bilər.

4. Beynəlxalq əməkdaşlıqları gücləndirmək.

5. ABŞ - ın xarici ticarətdə uğurlu siyasətindən istifadə edərək daha güclü bir strateji plan hazırlamaq.

6. ABŞ - ın əməkdaşlıq qurduğu ticarət subyektləri ilə qarşılıqlı danışıqlara girmək və ölkə üstünlüklərini onlara tanıtmək.

Bütün bu tədbirlərin görülməsiylə pandemiyanın ticarət sisteminə vurduğu zərəri ən az ziyanla dəf etmək olar.

3.2. ÇXR-ın “Bir kəmərlər bir yol layihəsi”

Geniş yayılmış iqtisadi sahələrdə iddia edilir ki, ölkələrin liberal iqtisadi siyasətləri əmək bölgüsü və ixtisaslaşmanı təmin edəcək və xarici ticarət vasitəsilə onların rifahı maksimuma çatacaqdır.

Burada iddia edilir ki, ölkələr əmək bölgüsü və ixtisaslaşma məntiqində daha üstünlüklər və buna görə də istehsal etdikləri malları dünya qiymətlərindən aşağı salaraq xarici bazarlara çıxararaq nisbətən yüksək gəlir əldə edəcəklər, digər tərəfdən isə daha çox istehlak edəcəklər (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/955816>).

Beləliklə, ümumi tarazlıq yanaşması çərçivəsində gəlirləri və istehlakı artan ölkələrin rifahının yüksələcəyi qəbul edilir. Xarici ticarətdə liberal diskursları müdafiə edən ölkələrin inkişaf etməmiş və inkişaf etməkdə olan mühitlərdə daha çox inkişaf etmiş və anti-liberal diskurslarda tərəfdarlar tapması bir növ normal qəbul edilə bilər.

Bu gün ABŞ-ın proteksionist siyasət həyata keçirməsi, Çinin liberallaşmanı dəstəkləyən çıxışları qlobal mənada qeyri-adi bir dövr kimi şərh olunur. Lakin ilk növbədə müşahidə olunan bu qeyri-adilik sənayeləşmənin tarixi prizmasından baxdıqda daha aydın görünür. Başqa sözlə, rəqabət gücünə görə irəlidə olan ölkələrin liberallaşması, rəqabət gücünə görə geridə olan ölkələrin proteksionizmə meyillənməsi yeni hadisə deyil.

Təxminən iki əsr əvvəl ABŞ-da A. Hamilton və Almaniyada F. List tərəfindən hazırlanmış gənc sənaye arqumentlərində antiliberal diskurslar daha qabarıq şəkildə

ortaya çıxmışdır. Bu gün bu vəziyyət 20-ci əsrin ikinci yarısında Yaponiya və Cənubi Koreyaya qədər bir çox ölkələrin həyata keçirdiyi siyasətlərdə müşahidə olunur.

Bəşəriyyət tarixindən bu günə qədər bir çox sivilizasiyalar canlı orqanizm kimi meydana çıxmış, inkişaf etmiş, köhnəlmiş və yoxa çıxmışdır. Sivilizasiyalar öz hökmranlıqları dövründə mübarizə apararaq, ticarət edərək, texnologiyanı inkişaf etdirərək və bugünkü diplomatiyanın əsaslarını qoyaraq digər sivilizasiyalarla daim qarşılıqlı əlaqədə olublar.

Müxtəlif qarşılıqlı əlaqələrə uyğun olaraq, tarix zolağında mühüm şəxsiyyətlər və hadisələr bir yana, nəqliyyat şəbəkəsi tarix zolağının bugünkü dünyasının formalaşmasında ən mühüm elementlərdən biri olmuşdur (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/955816>).

Nəqliyyat marşrutunun əhəmiyyəti onun marşrutu boyunca geosiyasi mövqeyinə uyğun olaraq təhlükəsiz keçə biləcək sivilizasiyaların səviyyəsindən asılıdır.

Keçmişdə “Kral Yolu və Ədviyyat Yolu” kimi kommertiya yolları yuxarıda qeyd etdiyimiz nəqliyyat şəbəkəsinin ən tanınmışlarından biridir. Bu ticarət yollarından biri olan İpək Yolu da unudulmamalıdır. Çindən başlayaraq Qərbbə uzanan bu ticarət yolu bu gün Çinin canlandırmağa çalışdığı bir layihə kimi görünür (Serdar A.N. 2020: s.29).

Bu layihənin dünyaya necə əks olunacağı və ya layihənin tamamlana biləcəyi kimi suallarla bağlı dəqiq bir şey söyləmək hələ tezdir. Bununla belə, müəyyən göstəricilər bizə bu layihənin hansı nəticələr yaradacağını göstərir. Bu nəticələrdən biri Mərkəzi Asiya üzərində baş verəcəkdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tarixin ən mühüm nəqliyyat və ticarət yollarından biri də İpək Yoludur. İpək Yolu Avropa ilə Çin arasında uzanan, Anadolu və Aralıq dənizi bölgələrindən keçən və keçmişdən bu günə kimi kommertiya məqsədləri üçün istifadə edilən bir yoldur.

İpək Yolu bir çox xalqların təkə iqtisadi deyil, həm də mədəni cəhətdən bir-birindən təhlükəsiz şəkildə təsirləndiyi bir quruluş idi. İpək adlandırılmasının səbəbi

isə o dövrün ticarət şəbəkəsində ipəyin pul kimi qiymətli olmasıdır (Joel D.A. 2020: p.242).

“İpək yolu ilə ticarət uzun məsafəli və çoxşaxəli ticarət əlaqələrinə əsaslanır, bu əlaqələrdə kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq məhsullarından ipək, ədviyyat və digər mallar alınıb satılır. Bir çox mənbələrdə Çindən başlayan və Avropanın o biri ucuna qədər uzanan İpək Yolu tək bir marşrutdan ibarət deyil”.

Qədim dövrlərdə adını qızıl hərflərlə yazan İpək Yolu uzun illər fəaliyyəti ilə inkişaf etmişdir. Sənaye inqilabı, coğrafi kəşflər və xalqların texnoloji yığılmasının artması və yeni təchizat zəncirlərinin inkişafı ilə əvvəlki əhəmiyyətini itirsə də, hələ də fəal şəkildə istifadə olunur.

Soyuq müharibə başa çatdıqdan sonra bütün dünyada təhlükəsizlik təhdidləri və iqtisadi təsəvvürlər dəyişmişdir. Asiya qitəsində müstəqilliyini elan etmiş milli dövlətlərin coğrafiyasında güclü mövqeyə malik olan Çin öz oxu ətrafında və Asiyada təsir imkanlarını artırmaq üçün “Yeni İpək Yolu” layihəsini hazırlamış və qonşu ölkələrə təqdim etmişdir. Çinin Yeni İpək Yolu Layihəsi Çin sədri Si Cinpinin 7 sentyabr 2013-cü il tarixində Qazaxıstanın Nazarbayev Universitetinə səfəri zamanı irəli sürülmüşdür.

Çinin Ticarət Nazirinin müavini Qian Keminq “Bir Kəmər və Yol” təşəbbüsünə qatılan ölkə və ya beynəlxalq təşkilatların sayının 172 olduğunu bildirərək, 2013-2020-ci illər arasında Çinin “Bir Kəmər və Yol” marşrutu üzərindəki ölkələrlə ticarət həcmnin 9,2 trilyon dollara çatdığını bildirmişdir (Joel D.A. 2020: p.246).

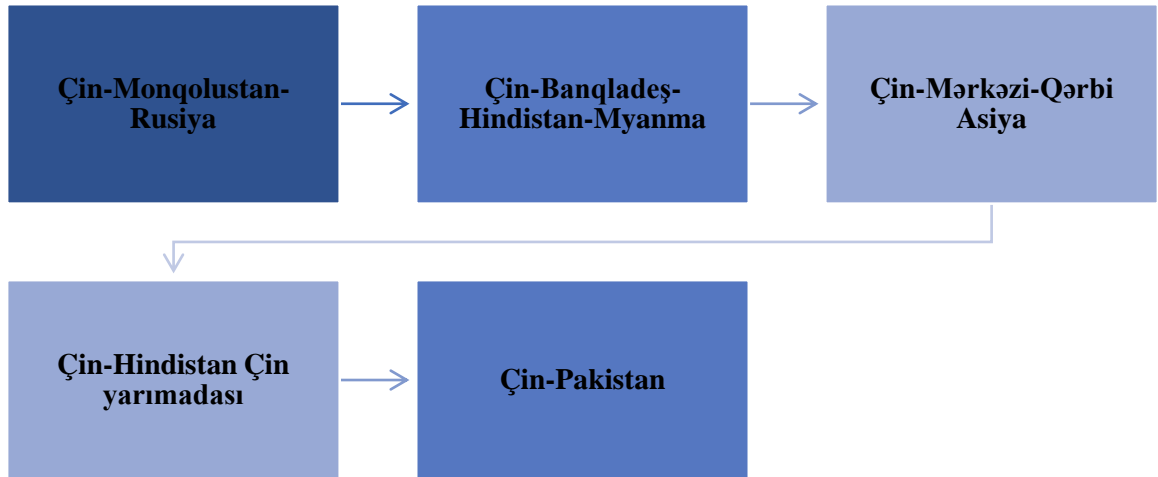
Türkiyənin də bu layihədə strateji yeri olduğunu vurğulayan A.A. Atlı, Covid-19 pandemiyasının bütün dünya kimi Kəmər və Yol təşəbbüsünə də təsir etdiyini bilirilir.

Xüsusilə son 30 ildə dünyanın ən böyük istehsalçısı mövqeyinə yüksələn Çin təbii olaraq ciddi enerji idxalçısı və istehsal etdiyi mallar baxımından əsas əmtəə ixracatçısına çevrilmişdir.

İpək Yolunu dirçəltmək və yaxın gələcəkdə dünya iqtisadiyyatına yeni istiqamət vermək üçün ölkələr “Bir kəmər, bir yol” layihəsi çərçivəsində bir araya gəlmişdir.

Layihədə vahid marşrut əvəzinə Asiya-Avropa istiqamətində dəhlizlər nəzərdə tutulmuşdur. Bu marşrutlar aşağıdakı kimi yaradılmışdır:

Sxem 2: Asiya-Avropa istiqamətində dəhlizlər

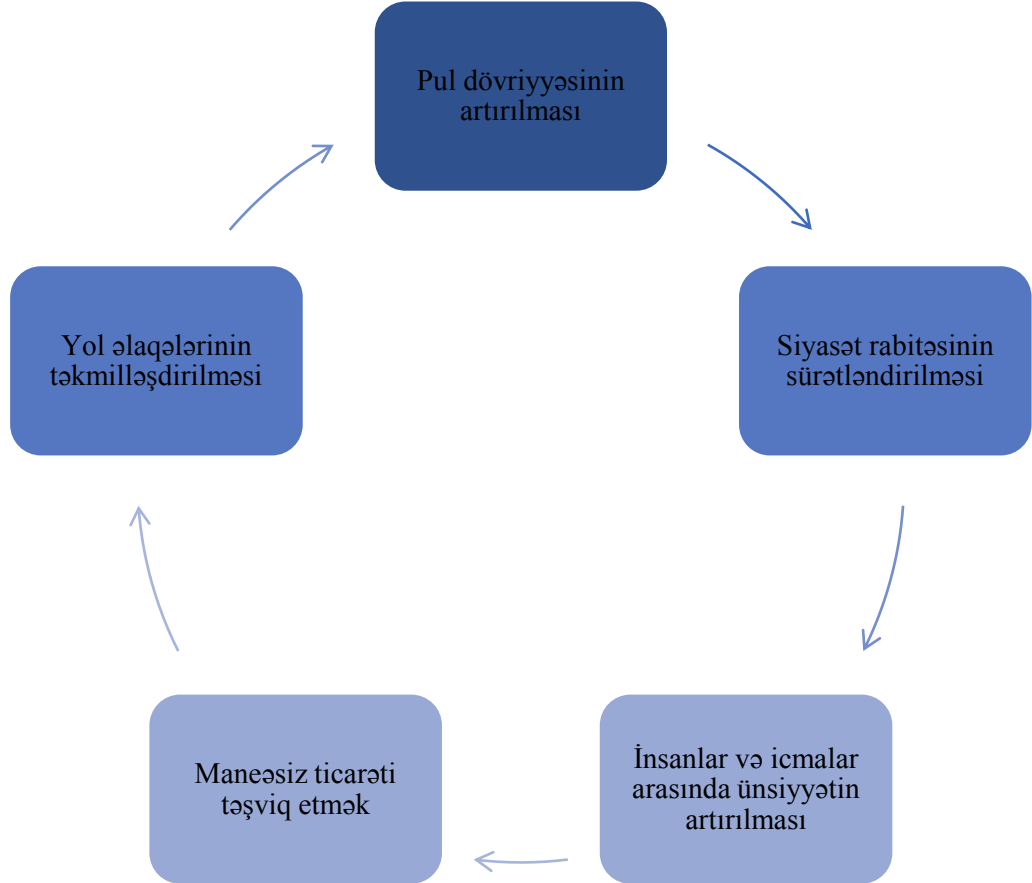

Mənbə: <https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu> - Bir kuşak bir yol 2021.

Çin, 2013-cü ildə Si Cinpin tərəfindən başladılan “Bir kəmər, bir yol” layihəsi ilə Qərb mənşəli şərti layihələrə qarşı “qazanmaq” anlayışına əsaslanan inklüziv modelini region ölkələrinə təqdim etmişdir.

Kəmər anlayışı layihədə avtomobil yolları, dəmir yolları, neft və təbii qaz kəmərləri və digər infrastruktur investisiyalarını ifadə etmək üçün istifadə olunur. Layihə dedikdə, Çindən başlayaraq Orta Asiya və Moskvadan keçərək Venesiyaya qədər uzanan nəqliyyat şəbəkəsi nəzərdə tutulur.

Sxem 3: ÇXR-ın “Bir kəmər bir yol layihəsi” - nin prinsipləri

Mənbə: <https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu> - Bir kuşak bir yol 2021.

Bir kəmər və bir yol Asiya, Avropa və Afrika qitələrini əhatə edir və Şərqi inkişaf etmiş Avropa iqtisadiyyatı ilə birləşdirməyi hədəfləyir. Layihənin trayektoriyasına iqtisadi inkişaf üçün böyük potensialı olan ölkələr daxildir. Beləliklə, digər ölkələrlə çoxşaxəli əməkdaşlığın qurulması nəzərdə tutulur (Joel D.A. 2020: p.30).

Türkiyə isə layihə çərçivəsində müəyyən edilən ərazilərdən biri olan Çin-Mərkəzi və Qərbi Asiya dəhlizində yerləşir. Türkiyə də daxil olmaqla 65-dən çox ölkəni əhatə edən bu layihə 4,4 milyard insanı və qlobal ümumi daxili məhsulun (ÜDM) 40%-ni əhatə edir. Onun təsir dairəsi çox böyük olduğundan layihə beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır (Joel D.A. 2020: p.232).

Marşrut üzərində olan ölkələrin qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyasının təmin edilməsi nəzərdə tutulmaqla yanaşı, daxili rifahı artırma biləcək bir baxış da təqdim

olunur. Şərqdən Qərbə uzanan layihə üçün başlanan araşdırmalar həm marşrut üzərində olan ölkələrə kapital axınıni təmin etmək, həm də bu ölkələrdə məşğulluğu artırmaq məqsədi daşıyır.

“Müasir İpək Yolu” layihəsi həm böyük iqtisadi potensiala, həm də geosiyasi təsirlərə malik regionları əhatə edir. Bu layihə ilə Mərkəzi Asiya və Yaxın Şərqi enerji resursları daha müxtəlif və daha çox paylaşılacaqdır. Müasir İpək Yolu Layihəsinə daxil olan ölkələrin əksəriyyəti inkişaf etməmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdir. Bu təşəbbüslə bu ölkələr üçün maksimum iqtisadi fayda hədəfləyir.

Çin Xalq Respublikası “Bir kəmə, bir yol” layihəsi də adlandırılan bu Yeni İpək Yolu üçün 1 trilyon dollarlıq dövlət fondu ayırdığını açıqlamışdır. Bundan əlavə, Çin layihə çərçivəsində xaricdə həyata keçiriləcək infrastruktur və tikinti layihələri üçün dövlət şirkətlərinə və maliyyə qurumlarına təşviqlər veriləcəyini açıqlamışdır.

“Müasir İpək Yolu” layihəsinin elan edildiyi 2013 - cü ildən 2020 - ci ilə qədər 430 milyard dollar xərclənmiş və 2100 birgə layihə ev sahibi dövlətlərlə birgə həyata keçirilmişdir. Lakin təbii olaraq, layihənin maliyyələşdirilməsində ən böyük payı Çin Xalq Respublikası öz üzərinə götürmüşdür (Joel D.A. 2020: p.243-244).

Cədvəl 1: Sektor üzrə Bir Kəmə və Bir Yol Təşəbbüsü İnvestisiyaları (2013-2019)

SEKTOR	MƏBLƏĞ (MİLYARD DOLLAR)	PAY (%)
Enerji	266,86	38,6
Nəqliyyat	179,94	26,0
Daşınmaz əmlak	64,85	9,4
Metal	51,28	7,4
Digər	17,76	2,6
Kənd təsərrüfatı	14,74	2,1
Logistika	13,75	1,9
Kimya	13,40	1,9
Maliyyə	12,69	1,8
Texnologiya	12,29	1,7
Sahibkarlıq	10,02	1,4
Turizm	9,67	1,4
Sağlamlıq	2,81	0,4
Ümumi	689,88	100

Mənbə: <https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu> - Bir kuşak bir yol 2021.

Bir kəmər, bir yol” layihəsi Azərbaycan  c n olduqca vacibdir. Bu xəttin Azərbaycandan keçməsi nəzərdə tutulur. Xəzərin statusu m  yy nl şdikdən sonra sözügedən təşəbbüsün Azərbaycan ərazisində reallaşması imkanları xeyli artıb. Azərbaycan  c n beynəlxalq yükdaşımaların həcminin artırılması baxımından bu layihə çox əhəmiyyətlidir.

Son illər “Şərq-Qərb” və “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizləri  r v sində Azərbaycandan həyata keçirilən beynəlxalq yükdaşımaların həcmində artımlar var.  lk y  daxil olan yüklərin təxminən 90 faizi tranzit olaraq digər ölkələrə aparılır (Joel D.A. 2020: p.22).

Azərbaycan ötən il  l t qəsəbəsində yerləşən yeni Bakı Limanında “Ro-Ro” terminalını istifadəyə vermişdir. Bu da yükdaşımalarda vaxta qənaət edilməsi baxımından mühüm addımdır. “Bir kəmər, bir yol” layihəsi Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı, fərqli mənbələrdən daxilolmanın artırılması baxımından çox vacibdir. Layihə Azərbaycanın dövlət gəlirlərinin artması ilə yanaşı, ölkəyə daxil olan valyuta həcminin artmasına da müsbət təsirini göstərəcəkdir.

3.3. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası kontekstində Çinin xarici iqtisadi strategiyasının perspektivləri

COVID-19-un qlobal epidemiyaya  vrilməsi ilə bař verən hadisələr qlobal siyasətin gələcəyi ilə bađlı qızđın müzakirələrə, o cümlədən qlobal siyasətdə güc bölgüsünün dəyişdiyi və yeni siyasi nizamın formalaşdıđına dair arqumentl r  səbəb olmuşdur.

Davam edən müzakirələrin əsas aktoru  in olsa da, arqumentlərin əksəriyyətinin anqlosakson zehniyy tinin təsiri altında formalaşdıđı, nəşrlər dərc olunduđu zaman  in ziyalılarının fikir və qiymətləndirmələrinin müzakirələrdə kifayət qədər yer tapa bilmədiyi görünür.

Epidemiya prosesindəki inkişaflar dünyanın qalan hissəsində olduđu kimi  in akademiyasında da qlobal siyasətin gələcəyi, Çinin gələcək mövqeyi, böhran

dövründə Çinin diplomatik praktikası və “böyük güc münasibətləri” mövzusunda gərgin akademik müzakirələrə başlanmışdır.

Dövlət səviyyəsində edilən təhlillər nəzərə alındıqda, Çinin siyasi modeli ilə liberal demokratiya modellərini müqayisə edən və Çin-ABŞ münasibətlərinə diqqət çəkən qiymətləndirmələr ön plana çıxır. Görünür ki, Çin Kommunist Partiyası (ÇKP) rəhbərliyinin və Çin siyasi sisteminin virusla mübarizədə verdiyi üstünlüklər istər akademiklərin araşdırmalarında, istərsə də mediadakı təhlillərdə tez-tez vurğulanır.

Çin-ABŞ münasibətləri kontekstində edilən qiymətləndirmələrə nəzər saldıqda, epidemiyanın iki ölkə arasındakı fikir ayrılıqlarını daha da şiddətləndirərək parçalanma prosesini sürətləndirdiyi fikrinin ortaq olduğu görülür. Çin Akademiyasının Beynəlxalq Münasibətlər sahəsində aparıcı adlarından biri olan professor Yan Xuetonq ayrılıq prosesinin sürətləndirilməsinin ABŞ-ın şüurlu siyasəti olduğuna diqqət çəkir.

Təhlükəsizlik problemlərinin özlüyündə “sıfır məbləğli oyunlar” olmadığını, bu vəziyyətin qəbul edilən siyasət qərarlarına uyğun olaraq formalaşdığını ifadə edən Yan, ABŞ-ın epidemiyayı bilərəkdən sıfır məbləğli oyuna çevirdiyini bildirir (Joel D.A. 2020: p.242).

Təcrübəli personalın və tibbi ləvazimatların dəstəyi ilə virus üzərində qələbəni elan etdikdən sonra Çin iqtisadi sferada “Avropaya kömək edən ölkə” qavrayışını gücləndirmişdir. Təbii ki, bu vəziyyəti Çinin pisləşmiş global qavrayışını düzəltmək axtarışı kimi də qiymətləndirmək olar. Bəzi Avropa ölkələri, xüsusilə Serbiya və İtaliya Aİ-nin reaksiyasızlığını tənqid edir və Çinlə əməkdaşlığı yaxşılaşdırır.

Yenə də Çinin Yaxın Şərqdə İran və İraqa yardımları davam edir. Təbii ki, bu bölgələr də Çinin “Bir kəmərlər və bir yol” təşəbbüsünün bir hissəsidir. Aralıq dənizi hövzəsi ilə birlikdə götürdükdə, Çinin xarici siyasət alətlərinə “sağlamlıq diplomatiyası”nın da əlavə edildiyi görünür (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/955816>).

Sakit okean bölgəsi başqa bir mübarizə sahəsi olaraq qalır. Məlumdur ki, Çin bir müddətdir ki, ABŞ-ın bölgədəki müttəfiqlərinə qarşı dəniz patrullarını artırır.

Virusun ABŞ ordusuna təsir edəcəyi təqdirdə Çinin xüsusilə Cənubi Çin dənizini səfərbər edə biləcəyi müzakirə edilir.

Təbii ki, bu vəziyyəti rasional əsaslarla qiymətləndirmək lazımdır. Belə bir vaxtda Çinin özünü iqtisadi sferada dünyaya izah etmək imkanı olduğu və Avropa ilə əməkdaşlıq üçün zəmin hazırladığı bir vaxtda onun hərbi addım atması çətin görünür.

Çin qarşıdakı dövrdə iqtisadi xarici siyasətini əsasən iki əsas müstəvidə yerləşdirə bilər: Birincisi, qlobal imic bərpası axtarışı kimi müəyyən edilə bilər: Epidemiyanın qarşısının alınmasında və dünyanı məlumatlandırmasındakı çatışmazlıqları və səhlənkarlığı ilə tənqid edilən Çin, yeni əməkdaşlıq və yardım fəaliyyətləri ilə “Dünyaya kömək edən Çin” ifadəsini artırmağa davam edə bilər (Allison L.O. 2019: p.14).

İkincisi, daha sistemli bir perspektivlə Çin ABŞ və Qərblə mövcud qlobal rəqabətinin bir hissəsi olaraq öz sistemini dünyaya izah etməyə çalışan və Qərb institutlarının çatışmazlıqlarını və disfunksiyalarını vurğulayan diskursunu da gücləndirə bilər. Beləliklə, Çin böyük güc rəqabətində lider tərəfə çevrildiyini sübut etməklə, siyasi təsir dairəsini dərinləşdirmək məqsədini davam etdirə bilər.

Aydın ki, Kovid-19 epidemiyası həm Çin iqtisadiyyatı, həm də dünya iqtisadiyyatı üçün dönüş nöqtəsi olmuşdur. Çox uzun müddətdir yüksək artım templəri yaşayan Çin iqtisadiyyatı bir müddətdir ki, eniş tendensiyasındadır.

ABŞ və Çin arasındakı iqtisadi rəqabət də xüsusilə ticarət müharibələri ilə ortaya çıxmışdır. Yanvar ayında razılaşma ilə atəşkəs əldə olunsada, ticarət müharibələri zamanı Çin də bu vəziyyətdən mənfi təsirlənmişdir: Xarici ticarətin həcmi azalmış və iqtisadi artım templəri yavaşlamışdır.

Çində virusa qarşı qələbə elan edildikdən sonra indi ikinci iqtisadiyyata əsaslanan mübarizə başlamışdır. Təbii ki, bu təkcə Çinə aid deyil. Prosesdə virusun addım-addım bütün dünyaya yayılması bərpa prosesinin addım-addım getməsinə səbəb olacaqdır.

Buna görə də, Çində tam güclü istehsal başlasa belə, dünyanın qalan hissəsində qeyri-kafi tələbat və ya pozulmuş tədarük zəncirinə görə Çin ilin qalan hissəsində hədəflənmiş artım templərinə çatmaya bilər (Allison L.O. 2019: p.17).

Hazırda Çin 40 ildə yaşamadığı iqtisadi tənəzzül təhlükəsi ilə üz-üzədir. Çində virusla mübarizə dövründə 8 milyon insanın işini itirdiyi bildirilir. Kiçilmə səbəbiylə gündəmə gələn digər sual isə Çinin öz xalqının tələblərini qarşılaya bilməyəcəyidir.

Çin Prezidenti Xi-nin 2020-ci il iqtisadiyyatı üçün iki mühüm hədəfi var idi: 2020-ci ilə qədər materik Çində yoxsulluğa tamamilə son qoymaq və 2010-cu ildən 2020-ci ilə qədər Çin iqtisadiyyatını iki dəfə artırmaq. İndi bu hədəflərin hər ikisi təhlükə altındadır.

Çində nəzarət altına alınan epidemiya ilə həyatın yavaş-yavaş normallaşmağa başladığı bilinsə də, iqtisadiyyatdakı bu “qəfil dayanmadan” sonra yenidən başlamanın nə qədər sürətli olacağı və bunun kifayət edib-etməyəcəyi sirr olaraq qalır. Təbii ki, bu qeyri-müəyyənlik Çin iqtisadiyyatı ilə yanaşı dünya iqtisadiyyatının gələcəyi üçün də təsirli olacaqdır.

Nəticə olaraq, G20-də qəbul edilən qərar burada olduqca vacibdir. Çünki dünya iqtisadiyyatında qarşılıqlı asılılıq səbəbindən iqtisadi çətinliklər virusun irəliləməsi kimi domino effekti ilə bütün dünyaya yayıla bilər (Allison L.O. 2019: p.19).

G20-nin 5 trilyon dollarlıq xilas paketinin gələcəyi ilə ABŞ və Çin arasında iqtisadi mübahisələrin bir müddət yumşaq olacağını gözləmək olar. Təbii ki, burada ABŞ-ın seçki prosesində olması və Trumpın ritorikasının sərtləşmə ehtimalını bir daha qeyd etmək lazımdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat zamanı aşağıda qeyd etdiyimiz nəticələr qeydə alınmışdır:

İqtisadiyyatın qloballaşması və tədarük zəncirləri olan ölkələrin bir-birinə bağlı ticarət əlaqələri nəticəsində yaranan epidemiyanın iqtisadi təsiri də global bir səviyyəyə çatmışdır. Bir-birinin ardınca yaşanmış bütün mənfi hallar iqtisadiyyatın belə bir prosesə hazır olmadığını göstərir.

2020-2021-ci illərdəki koronavirus böhranı dövründə Çinin xaricdəki imicini yaxşılaşdırmaq üçün “maskalı diplomatiya” dan istifadə etmək cəhdləri bəzən əks nəticə vermişdir, çünki bu cür tədbirlər açıq şəkildə siyasi hədəflərə çatmaq üçün hazırlanmışdır.

Qısacası, Çinin global iqtisadiyyatla artan əlaqələri ilə Çinin xaricdəki nüfuzu arasındakı əlaqə şəraitdən asılı olaraq əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir; bəzi hallarda iqtisadi əlaqələr təsirləri zəiflədə bilər.

Yaponiya böyüdükcə daxili bazarını xaricilər üçün qapalı elan etmiş və digər ölkələrə ixrac və investisiya qoyurdu. Lakin Çin bunun əksini etmiş və ölkə qapılarını investisiya və xarici ticarət üçün açmışdır. Nəticədə, Braziliyadan Avstraliyaya qədər bir çox ölkə Çinə doğru böyümüşdür. Bütün bu proseslər Çini dünyanın ayrılmaz hissəsinə çevirə bilər.

Balanssızlığın yaratdığı risklər, 2018-ci ilə qədər sürətli iqtisadi böyümə ilə ört-basdır edilmişdir. 2008-ci ildə global maliyyə böhranı başlamış və nəticədə xarici tələbin azalması, qocalan əhali ilə birlikdə ixraca əsaslanan inkişaf modelini sabitləşdirmişdir. Həvəsləndirici siyasət Çin hökuməti üçün yeganə seçim kimi görünürdü.

Fiskal genişləndirmə və pul siyasətinə uyğun olaraq, infrastruktur və daşınmaz əmlak investisiyaları üçün maliyyə mənbələri ayrılmış və bu da balansın əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə səbəb olmuşdur.

Ümumiyyətlə, sərbəst büdcə məhdudiyyətləri və aktiv qiymətlər yerli hökumətləri və əmlak şirkətləri faiz nisbətlərinə biganə qalmışdır. Nəticədə qısa müddətdə aktiv qiymətləri yüksəlmişdir. Real sektora qoyulan sərmayələr Çində

davamlı inkişafı təhlükə altına qoyaraq spekulativ investisiyalarla doludur. Bütün bunlar Çinin inkişaf modelinin əsas perspektivlərini üzə çıxarır.

Çinin iqtisadi tarazlığı ticarət proteksionizmi ilə üz-üzədir və xarici dünyaya açılması hələ də daxili islahatları məcbur etmək üçün yaxşı bir yoldur. Əsas etibarıyla, daxili iqtisadiyyatdakı balanssızlığa görə Çinin əmanətləri sərmayələri çoxdan üstələmiş və nəticədə yığılmış sabit ticarət profisiti və valyuta ehtiyatları ilə nəticələnmişdir.

Çinin ÜDM-nin tezliklə ABŞ-ı geridə qoyaraq dünyanın ən böyük iqtisadiyyatı olacağı gözlənilir. Bu, iqtisadi inkişaf mərkəzinin Qərbdən Şərqə köçürülməsi deməkdir.

23 tədqiqatçı tərəfindən aparılan 10 illik bir araşdırmada (Çinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmasının ardından iqtisadi inkişaf nəticəsində) Çinin dünya bazarındakı payı 4.3% -dən 10.4% -ə yüksəlmişdir; Nəticəyə görə Çin dünyanın ilk ixracatçısı və ikinci idxalatçısıdır.

ABŞ və Çin ticarətdə pandemiya böhranın nəticələrinin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

- Rəqəmsal iqtisadiyyatın rolundan istifadə etmək.
- Dəyişikliyə uyğunlaşmalı və böhranı fürsətə çevirmək.
- Dünya təcrübəsindən istifadə etmək.
- Güclü tərəfləri inkişaf etdirmək.
- Beynəlxalq əməkdaşlıqları gücləndirmək.
- ABŞ - ın xarici ticarətdə uğurlu siyasətindən istifadə edərək daha güclü bir strateji plan hazırlamaq.
- ABŞ - ın əməkdaşlıq qurduğu ticarət subyektləri ilə qarşılıqlı danışıqlara girmək və ölkə üstünlüklərini onlara tanıtmaq.

Bütün bu tədbirlərin görülməsiylə pandemiyanın ticarət sisteminə vurduğu zərəri ən az ziyanla dəf etmək olar.

Çünki dünya iqtisadiyyatında qarşılıqlı asılılıq səbəbindən iqtisadi çətinliklər virusun irəliləməsi kimi domino effekti ilə bütün dünyaya yayıla bilər.

Əsas etibarıyla, G20-nin 5 trilyon dollarlıq xilas paketinin gələcəyi ilə ABŞ və Çin arasında iqtisadi mübahisələrin bir müddət daha yumşaq olacağını gözləmək olar. Təbii ki, burada ABŞ-ın seçki prosesində olması və Trumpın ritorikasının sərtləşmə ehtimalını bir daha qeyd etmək lazımdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Əhmədov İ.O. (2018) Qlobal inteqrasiya prosesinə baxış, Bakı, Qanun: 237 səh.
2. Həsənov P.F. (2019) Dünyada iqtisadi tendensiyalar, Bakı, Qanun, 422 səh.
3. Qubadova L.Y. (2017) Dünyada baş verən qlobal proseslər, Bakı, Maarif, 344 səh.
4. Muradov İ.U. (2018) İqtisadi nəzəriyyə, Bakı, Qanun, 433 səh.
5. Səmədzadə Z.Ə. (2009) Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında Çin. Bakı, Elm və təhsil, 608 səh.
6. Vəliyev D.Ə. (2015) Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın beynəlxalq bazarlara inteqrasiyası: təmayillər, problemlər, perspektivlər, Bakı, Qanun, 344 səh.

İngilis dilində

1. Alden A.A. (2019), On Being a Norm Maker: Chinese Foreign Policy, the Evolution of Norms, and the Challenges of Security in Africa, London, PP press 542 p.
2. Allison L.O. (2019), The Essence of Decisions: Explaining the current situation, Birmingham, İUT press, 655 p.
3. Joel D.A. (2020), Making and Coding Elite Interviews, London, Note: Political Science Politics, 676 p.

Türk dilində

1. Gündüz A.A. (2019), Pandeminin ölkələrə etkisi, Ankara, TT yayınları, 455 s.
2. İsmail F.H. (2020), Ekonomik birlikler: Pandemi sürecinde Çin, İstanbul, GG yayın evi, 377 s.
3. Osman B.L. (2017), Sosyal bilimler için nitel araştırma yöntemleri, İstanbul, Urvan, 318 s.
4. Özer M.A. (2020), Milli Eğitim Bakanlığı'nın COVID-19 döneminde Çin

politikası eylemleri, Kastamonu, Kastamonu Eğitim Dergisi, 377 s.

5. Özkoçak C.T. (2020), Pandemilere antropolojik bakış açısı: koronavirüs Çin (covid-19) örneği, Ankara, Top yayın evi, 511 s.

6. Perihan U.K. (2018), Ekonomik kalkınmada Çinin dünya üzerinde etkisi, İstanbul, Koçak, 444 s.

7. Serdar A.N (2020), Çinde ekonomik kalkınma: pandemi sürecinin etkileri, Ankara, Kitap evi, 312 s.

8. Şahin Y.L. (2020), Pandemi sürecinde Çine yönelik ekonomik araştırmalar ve değerlendirme, Ankara, Kitap evi, 499 s.

9. Yamamoto G.T. (2020), Koronavirüsde yönlenebilecek çevrimiçi yükselişi. İstanbul, Üniversite Araştırmaları Dergisi, 322 s.

10. Yıldırım A.H. (2020), Sosyal bilimlerde nitel araştırma, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 400 s.

11. Yılmaz A.Ü. (2020), Çinin dünya ekonomisine etegresi sorunu, İstanbul, BB, 466 s.

12. Zehra Y.İ. (2020), COVID-19 salgını sırasında Çindeki durum, İstanbul, Koçak, 541 s.

İnternet resursları

1. Belt and Road Initiative of foreign students of Chinese diplomacy and Foreign policy. URL: https://www.researchgate.net/publication/340653866_Cin_diplomasisi_ve_dis_politikasinin_yabanci_ogrencilerin_Kusak_ve_Yol_Inisiyati

2. Coronavirus outdoor in China. URL: <https://tr.euronews.com/tag/cin-deki-coronavirus-salg-n>

3. Çin özelliklerine sahip bir büyüme modeli. URL: <https://journals.openedition.org/regulation/12315>

4. Çin'in ekonomik etkisinin parametrelerini keşfetmek. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12116-021-09318-9.pdf>

5. Çini Zayıflatan Kuşak Konferansı. URL:

<https://thediplomat.com/2021/06/china-holds-slimmed-down-belt-and-road-conference/>

6. Çinin strateji planlamasına dayalı çalışma. URL:

https://www.aph.gov.au/about_parliament/parliamentary_departments/parliamentary_library/pubs/briefingbook45p/chinasroad

7. Çində son vəziyyətlə bağlı göstəricilər. URL:

<https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3140171/coronavirus-chinese-border-city-lockdown-after-15-new-cases>

8. Dünya statistik göstəriciləri. URL:

<https://www.worldometers.info/coronavirus/country/china/>

9. Korona problemi haqqında. <http://www.imm.az/exp/2021/03/12/korona-problemi-haqqinda/>

10. Kovid-19 haqqında son xəbərlər. URL:

<https://covid19.who.int/region/wpro/country/cn>

11. Kuşak ve Yol Girişimi Ülkeleri (BRI). URL: <https://green-bri.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/>

12. Qlobal inteqrasiya. https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2018_599.pdf

13. Qlobal inteqrasiya və Azərbaycanca fəlsəfi fikrin yenidən nəzərdən keçirilməsinə dair məqalə. URL: http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/azerbaycan_may2009/77489.htm

14. New claim on the origin of COVID-19: China. URL:

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/covid-19un-kokenine-dair-yeni-iddia-cin-laboratuvarda-uretti-izlerini-gizledi-584798.html>

15. “One Belt One Road Initiative” Brings Benefits to the Peoples of China and Turkey. URL: <http://tr.china-embassy.org/tur/xwdt/t1660067.htm>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Sektor üzrə Bir Kəmər və Bir Yol Təşəbbüsü İnvestisiyaları (2013-2019).....	61
--	----

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: 2020 - ci il üzrə Çinin ticarət göstəricisi.....	16
Qrafik 2: Çin iqtisadiyyatında yaranmış itkilər.....	28
Qrafik 3: 2020-ci il üzrə Çinin ticarət göstəriciləri.....	29
Qrafik 4: 2016-2020 -ci il üzrə ABŞ və Çinin kompüter ticarət göstəriciləri.....	33
Qrafik 5: Dünyada elektron ticarət bazarının göstəriciləri (2015-2019).....	34
Qrafik 6: Dünyada elektron ticarət bazarının göstəriciləri (2016-2020).....	35
Qrafik 7: Pandemiya zamanı investisiya bölgüsü.....	36

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: ABŞ və Çin arasında rəqabət.....	51
Sxem 2: Asiya-Avropa istiqamətində dəhlizlər.....	59
Sxem 3: ÇXR-ın “Bir kəmər bir yol layihəsi” - nin prinsipləri.....	60